

ATTILA A MONDÁBAN

ÍRTA

ECKHARDT SÁNDOR

HA MA ATTILA-MONDÁKRÓL BESZÉLÜNK, korántsem vagyunk olyan könnyű helyzetben, mint as 50-60 évvel ezelőtti tudós- és írónemzedék, mely még abban a tudatban élt, hogy valamikor Attila-mondakörök éltek as európai nemsetek, de főleg a magyar nép ajkán s felmentve éreste magát e feltevés kritikai megvizsgálásától, mert hiszen az idők időtlenségébe nyúló mondavilágot csak a kései feljegyzésekből lehetett visszakövetkeztetni. Így kényelmesen lehetett minden Attila-vonatkozású mesés adatból képzelt mondaköröket alkotni, holott ezek a valóságban sohasem éltek.

Ma már tudjuk, hogy amit hun mondának neveznek, as a legkülönbözőbb természetű és rendű adat, állítás, hiedelem és csupán a tudománytalan szemlélet kereshet bennük egységet azon kívül, amit Attila személye természetszerűleg képvisel ebben a tarka egyvelegben. Van közte igazi, még Attila korára visszamenő mondai hiedelem, hagiográfiai díszítő motívum vagy kegyes célú elbeszélés, tudákos névmagyarázat, kolostori eredetű ráfogás, van ismeretlen eredetű, természeti vagy emberi kéz alkotta tárgyakhoz fűződő helyi hiedelem, mely halvány történelmi emlékekhez fűződik, sőt van költői hagyomány is. Csak azt nem találjuk sehol, amit korábban kerestek, sőt bírni véltek: népies mondaköröket, rég elfeledett eposzok töredékes emlékeit.

A hunokat már történelmi megjelenésük idején valami félelme-

tes nimbusz veszi körül: apokaliptikus képzetek, világ-végétől való rettegés, az Antikrisztus megjelenése kapcsolódik a hatalmas erejű lovas tömegek előnyomulásához.

GÓG ÉS MÁGÓG FIAI

Ezékiel látomásából (37:1-3) és az Apokalipszis jóslataiból (20:7-8) alakult ki a keresztény világ félelme Góg és Mágóg ivadékainak előtörésétől. Az utolsó ítéletnek ezt a félelmetes előjelét mindig az északi hideg öv felől várta s így az első nép, melyet Góg és Mágóg népének tartott a keleti zsidó és keresztény világ, a szkíta volt. Aztán került a sor a hunokra, gótokra, alánokra, arabokra, kazárookra, törökökre, magyarokra, pártusokra, tatárookra, dákokra, sőt Izrael tíz törzsére.

A hunok 4. századi keleti betöréseinek következményeképpen a keleti keresztény, de különösen szír és örmény forrásokban keletkezik a hunok első legendája. A „Nagy Sándor szír keresztény mondája” szerint éppen a hunokhoz fűződik a Dariel-szorosba helyezett kaukázusi kapu lezárása.

E forrás úgy tudja, hogy a kaput Nagy Sándor zárta le észak felé, nehogy a hunok elpusztítsák országait, kifosszák alexandriai könyvtárát és levéltárát. Hadjárata folyamán ugyanis a Tigris és Eufrátes forrásvidékétől kiindulva Örményországba jut, majd a Musas hegyen át a Bahl-Lebta síkságába hatol, amelyet roppant hegyek határolnak. Kereskedők elmondják neki, hogy ember azt a hegyet még meg nem mászta, hogy mögötte a hunok tanyáznak s királyaik Góg, Mágóg és Naval, Jáfet fiainak királyai, továbbá Gig és Temron, Tiyamron, Beth-Gamli, Japhobar, Sumaitiak, Glusika, Eksaphar, Salgaddo, Nislik, Amarphil, Kaoza. Ez a hun királyok névsora. Nagy Sándor nagyon elcsodálkozik a hallottakon, odarendel 3000 kovácsot és lakatost s hozzá 3000 rézművest. Egy hatalmas, 12 könyök magas és 8 könyök széles kaput kovacsoltat velük és hozzáerősíteti a hegyekhez vassal és rézzel. Majd

ráíratja, hogy a hunok majd egyszer kijönnek és elfoglalják a rómaiak és perzsák országait, de aztán visszatérnek földjükre. 926 év múlva újra előtörnek a szűk völgyből, s akkor a föld remegni fog lábuk alatt, de megjósolja azt is, hogy 940 év múlva végre a szoroson át előjön egy hun király, ki Isten parancsából uralkodni fog a világon.

Körülbelül ugyanígy mondja el a hunok apokaliptikus győzelmét a szír Efraimnak tulajdonított „Sermo de fine extremo” is. A kapuk Isten parancsára hullanak le, s akkora seregek törnek elő, mint égen a csillag, tengerben a homokszem. A sok nép között lesznek a hunok is, kiknek utálatos és szörnyű erkölceiről külön fejezet szól. Ez az a nép, mely Ezékiel hasonlata szerint ellepi majd a földet mint a felhő.

E keleti eredetű forrásokból jutott el bizonyára Szent Jeromoshoz, majd Szevillai Izidorhoz is az a hitszöveg hogy a hunok a kaukázusi kapu mögül törtek elő s ez utóbbi, kinek a középkorban általános volt a tekintélye, így ír: „A Hugniakat azelőtt hunoknak hívták s utóbb királyukról avaroknak. Ezek előbb a Maeotis szélső határán laktak a jeges Tanais és az undorító masszageta népek között. Aztán fűrges lovakon a kaukázusi sziklák közül, ahová Sándor a vad népeket zárta, előtörtek és a keletet húsz évig tartották rab-ságban, az egyiptomiaktól és etiópoktól pedig évi adót szedtek.”

De a hunokról más származási hiedelem is volt nyugaton elterjedve: ennél még kedvezőtlenebb mendemondák. Bizonyára ezért találkozunk a kaukázusi eredet hitével aránylag ritkán a középkori íróknál, így az olasz Szent Geminiánus-legendában és a későbbi középkori Juvencus Caelius-féle Attila-életrajzban.

A HUNOK ARCKÉPE

A hunok legáltalánosabban ismert mondája, amely az iskolai tanítás révén az egész európai kultúra területén mint történelmi hiedelem ma is el van terjedve, a hunok külső leírása. Ezért a

legendás meseszerű jellemrajzért, melyből csak a leghihetlenebb részleteket hagyták ki újabb időben, a hanyatló ókor görög és latin írói felelősek. A mai Európa még ma is azt tartja a hunokról, amit 1500 évvel ezelőtt antik közhelyekből, antik geográfiai irodalmi recept szerint állítottak össze olyan írók, akik a hagyományt többre becsülték a saját tapasztalatuknál.

Ezekben a leírásokban a hun nép vadsága minden képzeletet felülmúl. Lovukhoz nőtt rút lények, kik a földön alig tudnak lépni, csupasz képük van, az erkölcsről a leghalványabb sejtelmük sincs, éppen ezért a félelmet nem ismerik s a vallásnak, sőt a babonának ismerete is teljesen hiányzik náluk. A harcban csak úgy összeverődnek, mert magasabb kormányzatról szó sem lehet náluk. Bőrből vagy vászonból összerótt ruhájuk cafatokban lóg le róluk, házaik nincsenek, szekéren születnek, szekéren hányódnak ide-oda. Az öreg szülőket leöldösik. Főtt ételt nem esznek, gyökereket rágcsálnak és a félig nyers húst úgy puhítják-melegítik meg, hogy combjuk és lovuk háta közé rakják.

Ez Ammianus Marcellinus, 4. századbeli geográfus-történetíró hun arcképe. Ma már tudjuk, hogy ennek az arcképnek minden egyes vonása hamis: mindegyikről ki lehet mutatni, hogy antik, Herodotosis visszamenő közhelyek átvétele, illetve továbbrajzolása. Különösen világos ez a nyereg alatt puhított hús meséjére vonatkozólag, melyet újabban etnográfusok úgy magyaráztak meg, hogy a nomád steppe-népek a ló hátának kímélésére tesznek húst a nyereg alá. Itt voltaképpen arról van szó, hogy az antik geográfia fogalmai szerint minden a népvándorlás folyamán feltűnő nép a hideg északi vidékről, a jeges Óceán mellől jön; még pedig minél északabbról jön, annál vadabb erkölcsű, mint ezt Hippokrates óta minden ókori író hiszi és tanítja. Ezért a szkíták vagy az alánok vadak ugyan, de nem annyira vadak, mint a még északabbról jövő hunok, akik már egészen bestiális életet élnek. Így lesz abból a közhelyből, melyet Pomponius a germánokra alkalmaz („a germánok

a fagyott nyers húst úgy eszik, hogy az állat bőrében levő hústömegre ülve és nehézkedve kézzel-lábbal tapodják, hogy azt felfrissítsék valamennyire”), Ammianus Marcellinus nyereg alatt puhított húsa, mely csak egy jellemző adata a Maeotison túl élő népek túlzott és képzeletbeli vonásokkal megrajzolt természetrajzának.

Nem kevésbé tanulságos a szír Efraimnak tulajdonított latin beszéd (Sermo de fine extremo) hun képe: „Ugyanis mikor a hunok háborúra és ütközetre mennek, összeszedik a terhes asszonyokat és tüzet raknak fölöttük és varázsdalokat énekelve tódulnak oda és így megfőzik a foetusokat azok altestében, majd altestüket felvágva kivesszik a foetusokat és mikor kivették, tányérokra teszik és vízzel hintik meg és tagjaikat varázsos vízben vágják le; majd előveszik kardjaikat, íjait, lándzsáikat és eszközeiket és belemártják a vízbe. S egész felszerelésük, melyet így megmártottak a varázsos folyadékban, úgy tűnik fel, mintha hatezer emberé volna, holott csak egy ember harcol a csatában. Mindenki közülük, aki kezét nyújtja, mintha kést tartana. Gyermekek húsát eszik és asszonyok vérért isszák. Bőrökbe öltöznek és széllel-zivatarral ruházkodnak és szempillantásukkal felfordítják a várókat és földre rontják falaikat, törik a megerősített várakat, könynyedén kötözik meg és mészárolják le a legerősebb férfiakat. Szél-^{né}Kés zivatarnál gyorsabban futnak. „ Mindebből kitűnik, hogy varázslók; kardjuk, lándzsájuk villámlik, egyszerre két-három lovat vezetnek, mindegyikük 40-60 embert hajt maga előtt, ordítanak mint az oroszánok és retteg tőlük az egész mindenség, melyet ellepnek mint a vízözön. Eléri a világ végét is, senki sem áll meg előttük.

Ne képedjünk el túlságosan ezen a keleti jellegű és a zsidó kabalisztikus hiedelmekből könnyen magyarázható leírásán. Mágikus praktikákat később az avar-hunoknak is tulajdonítanak; így feljegyezték róluk, hogy Sigibertus frank királyt a mágikus tudó-

mányokban jártas hunok mindenféle varázsképzetekkel ijesztik meg s így sikerül Sigibertust elfogniok és meghódolásra kényszeríteniök. A catalaunumi csata Jordanes-féle leírásából ismeretes adat is, mely szerint Attila a csata előtt megkérdi a jósokat a csata kimenetele felől, több ízben szerepel a középkori írónál mint ördögi praktikáik bizonyítéka.

De ami az emberevést és vérivást illeti, az tipikusan keleti, Zsidó-görög eredetű közhely, melyet egymásután alkalmaznak aztán a középkori írók az északról jött népekre; effélett mesél Justinus a szkítákról, egy hagiográfus a kazárokról és sajnos, a német Regino is a magyarokról, miért is ez a másfélezer éves ostoba etnográfiai pletyka ma is szerepel oláh, sőt amerikai tankönyvekben a magyarok jellemzéseképpen.

Ugyanílyen antik eredetű a hunoknak az az eredetmondája, melyet Jordanes Orosiusra, egy 5. századi hispániai történétíróra támaszkodva mesél el. A vélt ősei hírnevét féltékenyen őrző Kézai Simon hevesen kifakad ez ellen a mendemonda ellen és teljes teológiai tudását latba vetve cáfolja krónikája elején. Orosius szerint ugyanis Filimer gót király népe között haliurunnákat, vagyis varázslónőket talált és azokat egy pusztába kergette. Itt ezek fertelmes csavargó szellemekkel, egy későbbi forrás szerint faunokkal érintkeznek és ebből az ördögi egyesülésből származott a hunok kicsi, fekete, állatias külsejű népe, mely eleinte a Maeotis ingoványai közt élt és csak aztán került ki Scythiába. Ezekben a mesékben elég könnyű felismerni az amazonok eredetmondájának hasonló vonásait.

S ha mindehhez hozzáadjuk, amit a későbbi keresztény irodalom, a hagiográfia mond Attila pusztításairól, megérthetjük, hogy a késő középkori kompilátorok oly ellenszenves vonásokban rögzítették meg a hunok arcképét. Ideiktatjuk példaképpen Vincéntius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) leírását. A hun nép, mely szerinte is a pusztába üzött boszorkányok és faunok egye-

süléséből keletkezett, előbb a Maeotis mocsarai- között élt: „Kicsi, fekete fajta és mintegy az emberi nemből kistaszítva élt ott és előtte semmiféle emberi beszédhez hasonló hang nem volt ismeretes. És akiket a háborúban talán nem tudtak volna felülmúlni, azokat arcuk félelmetességével, roppant rémületet keltve futamítottak meg, mert arcuk ijesztő volt és olyan . . . mint egy alaktalan hústömeg és inkább pontok voltak rajta, mint szemek. Lelkük minéműségét jól mutatja vad ábrázatuk. Már születésük napján kimutatják vad dühük jeleit. Ugyanis a fiuk arcát vassal összevagdadják, hogy mielőtt szopnának, már megszokják túrni a sebeket. Ezért szörzelenül öregszenek meg és az ifjúság bája nélkül ifjak maradnak, mert a vassal összevagdalt arc forradásai a szörzetenek kellő időben fellépő szépségét elveszik. Bár alacsony termetűek, könnyedén és ügyesen mozognak, lovaglásban igen gyorsak, széles válluk és az íjakhoz, nyilakhoz alkalmas nyakuk erősekké teszik és büszke gögjük mindig egyenesen tartja őket. Ebből a törzsből származnak a hunok, minden szomszédos nép borzalmára és rémületére.

Ebben a jellemzésben talán csak az arc vagdálása hiteles adat, melyet Sidonius Apollinaris őrzött meg az utókor számára. A többit már ismerjük Ammianus Marcellinusból, Jordanesből, legfeljebb Plinius-Solinus-Isidorus kutyafejű embereitől került még át egynéhány vonás, nevezetesen, hogy emberi hang helyett afféle ugatás a beszédjük. Mindez, vagy még különb ráfogás is kijárt minden az Óceán mellől, vagyis a világ végéről jött népnek, ahol az antik világ geográfiája szerint csak szörnyetegek vagy félig állati külsejű népek laktak.

A HUNOK MONDÁI

Az Európát megfélemlítő nagy hun király alakja körül már Attila életében alakult ki valami legendás nimbusz és éppen a legértékesebb anyag, igazi monda az az anyag, melyben maga

Attila és hunjai is hittek. Ez a teljes hitelt érdemlő Priskos rhetor feljegyzéseiből származott át az utókorra. Minthogy Priskos rhetor történeti műve elveszett, hiteles töredékein kívül kompilátoraiban kell keresnünk az általa feljegyzett hiteles hun mondai hiedelmeket. Ilyen elsősorban a hunok kijövetelét igazoló, a vezérállatra vonatkozó monda. Ezt a görög Szozomenos és a gót Jordanés egy értelműen mondja el; Priskos kortársa, Szozomenos csak röviden, az egy századdal később író Prokopios és a gót Jordanés bő részletességgel. Szozomenos még kétféle változatról tud; egyik szerint a görög Io-mondához hasonlóan bögyölydözte tehát, másik szerint egy menekülő szarvasűnő mutatja meg a Maeotis túlsó partján élő hunoknak az ingoványon át vezető utat. A későbbi két szerző hozzát teszi, hogy vadászat közben egy szarvas tűnik fel a hunok előtt, mely azután a mocsárba menekülve mutatja az utat. A szarvast követve kiérnek Scythia termékeny és gyönyörű legelőire, de ekkor a nemes vad eltűnik szemük elől. Erre a hun vadászok visszatérnek és az új hazába vezetik népüket. Prokopios még azt is feljegyezi, hogy a gótokat leigázó hunok birodalmán két testvér osztozik: Uturgur és Kuturgur; ezzel, mint tudjuk, két bolgár néptörzs nevét őrizte meg. De nem ők azok, akik népüket Scythiába vezetik, mint a magyar krónika testvérpárja.

Ma már tudjuk, hogy a görög történetírók bizonyos értetlenséggel itt maguknak a hunoknak eredetmondáját jegyezték fel. A mongolországi Noin-Ula-vidéki hun sírokból előkerült hímzés például eredeti alakjában mutatja a mitikus eredetmondát: látjuk amint a mesés menyétállat, a szárnyas rozsomák beleharap az üldözött rénszarvasba; a szarvas ősanja, a rozsomák ősapja a hun népnek. A honfoglalásra pedig kitűnő analógiát nyújt az az osztyák mese, melyben a szárnyas és a szárnyatlan paszker, – ez is rozsomákot jelent, – üldözi a jávort és ahol az előbbi elejti a szarvast, ott a halban és vadban bő földön találja meg új hazáját és maga után hívja a gyalogos paszkert is. A magyarok ősanja-

nak, Enehnek neve is szarvasünőt jelent és talán egy hasonló eredetmonda emlékét őrzi.

Tudjuk, hogy a nyugat állandóan Isten ostorának nevezte a nagy hun királyt, ki isteni küldetéssel jött büntetni a bünbe merült kereszténységet. De adatunk van arra is, hogy már maga a hun király is hitt isteni küldetésében: hiszen kezében volt az isteni küldetés szimbóluma, az Isten kardja.

Erre egykorú tanúságunk van, Priskos rhetor, ki Constantiojus római követtől hallotta, hogy mikor Attila Rómával a neki járó címen vitakozott, nagyon felháborodott azon, hogy neki csak a „vezér” címet adják. Nem lehetetlen, hogy méltatlankodásában közrejátszott az a tudat, hogy hiszen Isten kezébe adta a világ feletti uralmat, mert nyomban ezután a római követ elmondja Priskosnak, hogy Attila birtokában van Ares kardja, „melyet valamikor a szkíta királyok szent tárgyként tiszteltek és amely a seregek felügyelőjének volt szentelve. És miután sokáig nem tudták, hol van, egy tehén segítségével megtaláltatott”. Jordanes még részletesebben megőrizte Priskos elbeszélését: ő már azt is tudja, hogy egy pásztor találta meg a csodás kardot, mégpedig egy sántító üszője vérző nyomát követve. A pásztor sietve viszi a kardot Attilának, ki azt jelnek veszi: Isten kezébe adta a világ uralmát.

Ez a történet a legérdekesebb valamennyi Attilára vonatkozó mondai hiedelem között, mert Attila életébe is befolyt és maga Attila is végzetszerűen hitt benne. Összehasonlító kutatások alapján tudjuk, hogy kardot hegyével felfelé földbe ásni keleti eredetű szokás, melynek nyomait Herodotos szkítáitól kezdve a háromszéki székelyekig lehet követni és a magyar népmesékben is fellelhetjük. Egy ilyen kardba lépett bele a legelésző barom.

Attila korára nyúlik vissza még az aquileiai gólyák történeti anekdotája is, mely oly sűrűn szerepel a középkori történetíróknál. Prokopios és Jordanes teljesen megegyezően adja elő, hogy

Attila előnyomulása a megerősített olasz város falaiba ütközik és ostromló hadai már-már csüggedni kezdenek. Ekkor a falak alatt sétáló hun király látja, amint a gólyák kezdik fiaikat a város tetőről a közeli síkságra költöztetni. Nosza odahívja katonáit, mondván, hogy kétségtelen jele ez a város közeli elestének, mert a madarak már érzik a veszedelmet. A hunok erre nagy lendülettel támadnak, különféle gépek segítségével lerontják a falakat és elpusztítják a várost. Mindkét elbeszélés Priskost követve Attila ravasz cselének tudja be a magyarázatot, holott egészen nyilvánvaló, hogy az égiekben bízó Attila, ki a földben talált kardban Isten küldetésének jelét ismerte fel, a gólyák költözésében is égi jelet látott. Attila, mint minden keleti fejedelem, sokszor tarsalgott az istenekkel, kik hol jelekkel, hol jósok útján közölték vele szándékukat s így érthető Priskosnak az az emberileg oly mélyen szántó adata is, hogy Attila írnek fiát szerette mindenek felett, s a görög követ tiszteletére rendezett lakomán is ellágyult tekintete, ha ráesett, mert megjósolták neki; hogy az a fia tartja fenn birodalmát.

E néhány igen jellemző adatból kiderül, hogy már maga Attila benne élt a mítoszban, magát a mítosz hordozójának tekintette, isteni elhatározások függvényének, Isten kegyeltjének.

Nehéz megmondani, hiteles-e Attila temetésének Jordanesnél megőrzött leírása és milyen mértékben színezte azt ki Priskos fantáziája, főleg amikor arról beszél, hogy az Attila sírját ásó szolgákat a hely színén leöldösték és urukkal együtt temették el. Lehet, hogy itt is, mint az Isten kardjának esetében, keleti hiedelemmel van dolgunk, ugyanazzal a hittel, mely később Léi mondjában jelentkezik, amikor Léi így szól a kürtjével agyonvágott Konrád császárhoz: „Elöttem mégy és szolgálj nekem a másvilágon”. Mert, teszi hozzá a magyar krónika, a szkíták (értsd: a magyarok) azt hiszik, hogy akit megölnek, az a másvilágon szolgálni tartozik azt, aki megölte.

BIZÁNCI MONDÁK

Amilyen természetfeletlinek tűnt fel kora előtt Attila pályájának magas emelkedése, épp oly rendkívülinek érezték a kortársak váratlan elhunytát. Priskos rhetor kivonatolóitól, Jordanestől és Theophanestől tudjuk, hogy egyik nászéjszakáján ölte meg valamilyen belső vérzés. De már közvetlen halála után kezdenek hírek szállingózni Bizáncban arról, hogy talán mégis meggyilkolták a nagy hun királyt; talán saját testőrei közül valaki, kit Aetius megvesztegetett, esetleg – ami még romantikusabb és Judit-Holofernes esetére emlékeztet, – a leány, kivel a nászéjszakát töltötte. A 6. századi görög Malalas krónikája szedi fel először ezeket a kósza híreket, majd tovább adja egy 10. századi szláv krónikának, mely azonban – talán bizánci hatás alatt – Attilát már „magyar” királynak tudja és Magyarországon temetteti el.

Ez a Hellén Kronográfusnak nevezett forrás elmeséli a hiteles orrvérzés történetét is, de azt is megrakja regényes elemekkel: Attila a római fejedelemtől fenyegetésekkel csalja ki világszép leányát és amikor a leány már lába előtt fekszik, öli meg az orrvérzés. Ugyancsak a 6. századi Bizáncban szedte fel Attila meggyilkolásának meséjét a latinul író Marcellinus comes is. Nyugaton azonban mégsem terjedt el ez a bizánci fantáziára valló mende-monda.

Már a véres nászéjszaka bizánci átköltésében is mutatkozik az egyházi kultúra hatása, a Judit-Holofernes analógiában.

Egészen hagiografikus színezetű egy másik szintén egykorú legendás adat. Ez Attila halálára vonatkozik és aztán Priskosból kiindulva Jordanesen át a legtöbb nyugati forrásba és végül a magyar hun történetbe is átkerül. Eszerint Markianos császár, Attila politikai ellenfele azon az éjszakán, midőn Attila meghalt, álmban Attila íját összetörni látta. A szent történetekben könnyű

volna egész sorát idézni a profetikus és szimbolikus álomlátásoknak, az ilyesmi az ótestamentumtól kezdve a szentek legendáiig a hagiografikus stílus aprópénze. A szimbólum különben mély és megkapó: az Isten kardja helyébe itt a hun sikerek titka, a keleti íj került.

Ugyancsak már a bizánci íróknál felbukkan a később közhellyé váló *flagellum Dei* gondolata: a barbárokat Isten az emberek megbüntetésére küldi a keresztény világ ellen és Philostorgios „az isteni felháborodás korbácsairól” beszél a barbár betörésekkel kapcsolatban. Nem más ez, mint az a kép, melyet Ézsaiás próféta használ, mikor a zsidókra büntetésképpen küldött Assurt az isteni harag vessejének nevezi. „Vae Assur, virga furoris mei et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea.” Természetes gondolat ez a keresztény történetfilozófiában mindenfelé, de nyugaton azért mégis a legnépszerűbb egyházatyá, Szent Ágoston terjeszthette el, ki a „De civitate Dei”-ben (I. 8.) a Rómát feldúló Alarich gótjaira alkalmazza a szentírási eredetű „flagellum Dei” kifejezést. Tőle származhatott át a félszázaddal később pusztító Attilára és a hunokra, de Attila állandó szinonimája gyanánt csak a 11. századtól, különösen olasz földön lett általános.

GÓT-LONGOBARD MESÉK

Nyugaton a kis idővel Attila halála után író gót humanista, Cassiodorus a hunokra vonatkozó adatok és valószínűleg mondai jellegű hagyományok megőrzője. Gót történetét azonban csak a következő századbeli Jordanes kivonataiból ismerjük s így a compilátor Jordanest tekinthetjük a nyugati Attila-mendemondák ősforrásának. Tőle való Attila testi és lelki arcképe. „Háborúk kedvelője, de ő maga mérsékelt kezű, igen élesesű, a könyörgésre hajló, a bizalmába bejutott emberekkel szemben igen kegyes, rövid testalkatú, széles mellű, nagyfejű, aprószemű, ritka szakállú,

melybe ősz szálak vegyülnek, pisze orrú, fekete színű, származásának külső jeleit magán hordja.

Alföldi András szerint nem lehetetlen, hogy a catalaunumi ütközet jordanesi leírása fantasztikus méreteivel együtt szintén csak legendás kitalálás. Magának az ütközetnek színhelye, a „catalaunumi mezők” neve Alföldi András szerint csak tudákos kombináció szüleménye lehet. Eutropius Breviáriumának és az őt másoló Hieronymus-féle krónikának egy sorát (Aurelianus Tetrico apud Catalaunos prodente exercitum suum Gallias recepit) vetette össze egy kompilátor Grégoire de Tours egyik hiteles adatával, ahol már csakugyan Attiláról van szó. Eutropiusnál nem is szerepel a hun király, hanem csak a Letricus nevű usurpátorral hadakozó Aurelianus császár; Gergelynél pedig Orléans (*Aurelianus*) ostromáról olvasunk és egy bizonyos Theodorus nevű gót királyról, ki Aetiuszal együtt siet a város felszabadítására és megfutamítja Attilát. Ebből a két adatból lett volna Cassiodorus színes tollán keresztül Jordanes híres helye: „Campos Catalaunicos, qui etMauriaci nominantur” és az elsőből került volna elő az a rejtélyes Theodericus nevű gót király, kit Jordanes és az ő nyomán a magyar krónikák is mint Attila ellenfelét szerepeltetnek.

Akárhogy áll is a dolog, bizonyos, hogy a humanista Cassiodorus retorikus fantáziájából való az ütközet leírásának epikai kiszínezése: az ütközet előtt megkérdezett bél- és madárjósok szereplése, kik Attilát csak az ellenfél vezérének elestével biztatják, a csata hullámmása, az elesettek véréből kiáradt folyócska, mely Homeros-Virgiliusra emlékeztet és a holtak tömegeinek epikai túlzással megállapított száma. Talán csak az utolsó menedékhagyott nyeregmaglya gondolata vall keleti lovasnépi hagyományra.

Érdekes, hogy ezekben a gót eredetű történeti tudósításokban nyoma sincs az ú. n. német hősmondáknak, hol pedig Attila és a gót nép jelentékeny szerepet visznek. Ez már magában véve eléggé

megingathatja hitünket abban a hagyományos német elméletben, hogy a német hősmonda hun vonatkozású részeit Attila korára visszanyúló gót-germán történeti emlékezés őrizte volna meg az irodalmi emlékek koráig.

Jordanes színes előadása nagyon megkapta a középkori történetírókat; kézről-kézre adják legendás adatait, éppúgy mint egész történetét, alig változtatnak rajtuk egyegy vonást.

Másik ilyen nagy tekintélyük a 8. századi longobárd történetíró, Paulus Diaconus (*Historiae Miscellae*); ez néhány újabb itáliai mendemondával gyarapítja Jordanes hagyatékát. Míg Jordanesnél a gót-hun érintkezés igazolja a nagy érdeklődést Attila személye iránt, Paulus Diaconusnál úgy látszik a longobárdok és avarok harcai irányítják az író figyelmét a hunok felé, mert korával együtt az avarokat a hunokkal azonos népnek tartja.

Ő az első, ki Attila itáliai pusztításait részletesen, számos városnév felsorolásával meséli el; úgy látszik, már az ő korában elterjedt szokás volt az összes észak-itáliai városok őstörténetét, pusztulását és újjáépítését Attila nevéhez fűzni. Így pusztult volna el Concordia, Altinum vagyis Pavia, Vicenza, Verona, Brescia, Bergamo, éppúgy mint Milano és Ticino, Pál szerpap szerint. Aquileiának már Jordanesnél is legendás színezetű ostroma újabb epizóddal bővül: a szép és szemérmes Digna történetével, ki házának tornyából a Nantissa folyóba veti magát, nehogy a barbárok kezére jussán. Ugyancsak Paulus Diaconusnál jelenik meg Leó pápa és Attila találkozásának legendás elbeszélése.

Attila a Mincionál ütött táborn, ott ahol az a Póba ömlik, mivel nem mert egyenesen Róma alá vonulni. Ott jön elébe Leó pápa, hogy szavával megállítsa a barbár előnyomulását. Attila vissza is fordul, de mikor utóbb megkérdezik tőle, hogy szokása ellenére miért mutatkozott ilyen engedékenynek, elmondja, hogy mialatt a pápa hozzá beszélt, egy tisztas öreget látott mellette főpapi ruhában, kivont karddal, ki halállal fenyegette meg, ha nem enged a

pápa kérésének. Az egykorú források szerint Attila valóban örült, hogy maga a pápa ereszkedett le hozzá és így készséggel egyezett bele abba, hogy hadait a Duna tájékára visszavonja. A szimbolikus értelmű csoda már csak a hagiografikus stílus hozzáadása, de festői és drámai jelenetése oly megkapó, hogy a középkori Attila-hagyomány magáévá teszi.

A gót Idatius krónikájában olvassuk azt a fantasztikus híradást, hogy Martianus uralkodásának második évében a hunok néhány itáliai várost megrohannak, de részben éhségtől, részben betegségtől elpusztulnak, sőt égi csapások is tizedelik őket. Ráadásul még Aetiustól is kikapnak. Ugyanezt meséli el Szevillai Izidor is gót történetében; szerinte a sok égi csapás és a Martianustól szenvedett vereség után a hazamenekülő Attila is rövidesen meghalt. Halála után egymást ölik le a hunok, amiből Isten csodálatos és velük szemben kivételes eljárása kitűnik, amennyiben a hunok csak a bűnbeesett emberiség megfélemezésére küldettek ki, mint a perzsák. „Ők ugyanis Isten haragjának vesszeje, és valahányszor felháborodását akarja éreztetni híveivel, általuk ostorozza őket, hogy e csapásoktól megjavulva a világ kapzsiságától és bűneitől visszatartsa őket és hogy mennyei örökségüket bírassák. Ez a nép ugyanis oly borzalmas, hogy mikor éhség gyötri a háborúban, felnyitja a lovak ereit és vérrel kergeti el az éhséget.1 – Izidor ismeri a Góg-Mágóg-eredetét is és ő mondja el azt is, hogy a catalaunumi csatát micsoda szörnyű égi jelek előzték meg: földrengés, holdfogyatkozás, üstökös, égi vörösség észak felől, mely olyan volt, mint a tűz vagy vér, lándzsaalakú sávok látszottak az égen (északi fény?) stb.

A gót-longobárd mendemondák tehát a keleti és görög hagyományt fejlesztették tovább, eleinte csak kedvezőtlenül színezve a történelmi eseményeket, később hangsúlyozva Attila antikrisztusi szerepét és hozzáköltve katasztrófális vereségeinek sorozatát.

ATTILA A LEGENDÁBAN

Az egyházi jellegű legendás Attila-elbeszélések mind egy szellemenben készültek: céljuk kimutatni, hogy a szörnyű barbárnak, a világ urának, a vele szemben álló lefegyverzett, látszólag neki kiszolgáltatott szentéletű egyházi emberek mindig föléje kerekednek, mert nagyobb hatalom birtokában vannak: Istent bírják magukban, ki érettük a kellő pillanatban csodát is hajlandó tenni. Van köztük olyan is, aki csak a martirológiumot gyarapítja, de ezzel is megmutatja erkölcsi fölényét a kegyetlen barbár hódító felett.

Attila után egy századdal Gallia híres történetírója, a mondai színezést kedvelő jámbor Toursi Gergely adja elő a két legrégebb galliai Attih-legendát, Orléans és Metz ostromával kapcsolatban. Történeti tény – erről a kortárs Sidonius Appollinaris egyik levele is tanúskodik -, hogy Szent Ányos, Orléans püspöke jelentékeny szerepet játszott Orléans felmentésében és így Grégoire de Tours elbeszélésének alapja nem mondai. De legendás, ahogy azt részleteiben előadja; Anianus ugyanis leimádkozza Istentől a várost felmentő sereget. „Menjete a falakra, mondja, miután megimádkoztatja népét, nézzétek meg, segít-e már Isten? 1--Látják-e már Aetiust közeledni? A nép nem lát senkit. Újra imád-, koznak és Ányos újra a falakra küldi embereit. De újra nem látnak semmit. „Csak imádkozzatok, mondja a püspök, Isten még ma megszabadít benneteket!” De most már jelentik Ányosnak, hogy porfelhőt látnak emelkedni a láthatáron: Isten segítségével megjött Aetius és Thorismund képében, kik elkergetik a falakat immár törni kezdő hunokat. Későbbi változatok aztán még jobban kiszínezik a hunok vereségét. Két-három napi eső áztatja az ostromlót, végre óriási vereség éri őket: egy részük a Loireba fullad, más részüket kardélre hányja a felmentő sereg. Szent Ányos rószszat jóval fizetve, egyeseket megment a haláltól, a többiek elmene-

külnek, de ebekre is vár már a végzet, a nagy csata, melyben megsemmisülnek.

A másik legendás feljegyzés Mets pusztulására vonatkozik. Itt Toursi Gergely leírja a hunok szörnyű rohamát, kik Pannóniából kiindulva mindent elpusztítanak, majd Metzét felgyújtják, a lakosokat kardélre hányják, s a papokat az oltár mellett lemészárolják. Egyesegyedül Szent István protomártir oratóriuma marad épen, mert egy ájtatos ember (vir fidelis), ki városa meneküléséért imádkozott, látomásában hallotta, amint a protomártir és a két nagy apostol tárgyaltak a város pusztulásáról, majd közlik a jámbor férfival, hogy Isten ítéletét, mely a nép bűneiért és gonoszságáért sújtja a várost, nem tudják megváltoztatni, de Sz. István oratóriuma épségben marad.

A harmadik csodálatos galliai történet, mely a hun betöréssel kapcsolatos, Szent Aravatusnak, a belgiumi Tongres püspökének esete, kit a 9. századtól kezdve bizonyos Servatio püspökkel vetnek egybe és így Szent Szervác legendájának szolgáltatja alapját. Ez a rendkívül jámbor főpap a hunok közeledtének hírére Rómába Zarándokol és az apostolok sírján éjjel-nappal, étlen-szomjan imádkozik, hogy népe számára elnyerje Isten irgalmát. De egyszerre megszólal az apostol: „Miért zavarsz engem, szent férfiú? Isten elhatározta, hogy a hunokat Galliába viszi és velük elpusztíttatja az országot. S most fogadd meg tanácsomat: indulj el sürgősen, csinálj rendet házadban, készíttesd el sírodat...” Mert lelke rövidesen kiszáll testéből és az ő szemei nem látják meg, mit művelnek a hunok Galliában. Így is történik. A szent püspök hazatér Tongresba, elrendezi ügyeit, elbúcsúzik papjaitól és híveitől, kik nagyon megsiratják. Majd Maestrichtba megy, ott ágnak dől s a laz rövidesen végez vele; ott is temetik el.

A későbbi változatokban a metzi eset és Aravatus-Szervác legendája egyesül. Szervác ugyanis visszatértében elmondja az apostolok üzenetét Szent Auctor metzi püspöknek, s csak aztán

tér haza. Röviddel ezután Metz falai leomlanak, és a hunok, akik meghallják, hogy Metzben újra keresztelni merészelnek, abbahagyják egy szomszéd város ostromát, megrohanják Metzét, az újonnan keresztelt gyermekeket lemészárolják, a lakosok nagy részét Szent Auctorral együtt elhurcolják. A városban mindent elpusztítanak, de mikor a Sz. István-templomhoz közelednek, Isten vaksággal veri meg őket és bárgyú módra sziklatömbnek látják a székesegyházat, bár köröskörül tapogatják, mint a vakok. Majd a lakosság nagy részét elhurcolják a szent püspökkel egyetemben. Dieuze-nél sűrű köd lepi meg őket. Az egyik fogoly megmagyarázza: ez csak a miatt van, hogy őket elhurcolták. Sz. Auctor erre követeli, hogy mindnyájukat bocsássák szabadon, mit a hunok kénytelenségéből meg is tesznek.

Szent Szervác, ki itt mint a vészes események hírnöke szerepel, sajtárságos módon került bele Attila legendakörébe. A belgiumi Tongres püspöke a 4. század végén halt meg és Maestrichtban temették el. Röviddel halála után, 406-ban történik a barbár betörés. A helyi hagiográfusok erre Szent Szerváéna csodálatos jóstehetséget kezdtek tulajdonítani, hiszen már életében elrendelte, hogy Trajectumban temessék el! Nincs ugyan tudósítás arról, hogy a hunok elpusztították volna Tongres-t, de ott voltak a római romok, Aduatua Tungrorum romjai, amelyeket a hun pusztítások nyilvánvaló bizonyítékainak néztek. Így keletkezett Tongres hun pusztulásának és Szervác jóstehetségének hite. Később már azt állítják, hogy nemcsak temetkezési helyét, hanem a püspökség székhelyét is áttette előrelátásból Maestrichtba, mely egyedül maradt épen, hiszen Péter és Pál apostolok előre megjósolták neki a bekövetkezendő szörnyű pusztulást.

A 8-9. században keletkezett Szent Genovéa legendájának az az epizódja is, mely szerint Attila galliai pusztításainak hírére Paris polgárai rémületükben el akarnak költözni a városból biztosabb helyre, kincseikkel együtt. Erre Judit és Eszter példa-

jára Genovéa összehívja Paris asszonyait, imádkozik, böjtöl velük egy baptisteriumban, a férfiaknak pedig látónoki erővel megmondja, hogy a biztosabbaknak hitt városok mind zsákmányul esnek a dühös hun népnek, míg Paris megmenekül a pusztulástól. A párizsiak – kik úgy látszik már ekkor hajlamosak voltak a kételkedésre –, feldühödnek, álprófétának mondják a szent leányt és már-már kiszemelték a helyet, ahonnan letaszítják a falakról, vagy belefojtják a folyóba, mikor követ jön Auxerreből Szent Germanus üzenetével, ki mindenben megerősíti Genovéa jóslatát és tekintélyét. Puvis de Chavannes híres panthponi freskóján belső áhitattal festette meg a kedves legenda Paris felett örködő hősnőjét, de ugyanitt vannak az előcsarnokban más festmények és Maindron szoborcsoportja is, ahol Attilával szemben áll a Párizsért esengő szent leány; így ábrázolják ugyanis az újabb monda-változatok.

Nem sokkal ezután kezdik említeni Szent Lupus legendájában is Troyes védőszentjének hunvédő szerepét, egészen futólag csak annyit említve, hogy Lupus Attilát megkéri, kímélje meg városát. „És ama vad kegyetlen Attila mély eszével megértette hitét és saját, valamint seregének épségéért arra kötelezte, hogy jöjjön vele egészen a Rajnáig; ott majd elbocsátja.” Űgy is történt. A szent püspök elmegy Attilával az utat mutatva és Attila visszaadja szabadságát. Ez az egyetlen eset, amikor Attila a galliai legendákban némi kegyességre hajlik.

Egészen legendaszerűen szerepel már Szent Lupus – igaz, a háttérben – Szent Memorius presbyter 8. századi, kevéssé ismert legendájában, ahol Attila alakja kegyetlen, vérengző, szinte ördögi színekkel van megfestve, mintha valami epikai ének pogány királya lenne. „Mikor ugyanis Szent Lupus mint püspök és apóstol tevékenykedett, abban az időben egy gonosz király, kit Attilának hívtak, szörnyű népével együtt uralkodik vala Gallia felett.” Akkor Szent Lupus imádságaival és böjtöléssel könyörgött az égi

úrhoz, hogy a keresztény lakosság, mely Troyes városában lakott, ne bántassék tovább. „Álmában egy angyal azt parancsolja neki, kereszteljen meg 12 ártatlan gyermeket és szerpapjaival, továbbá Memorius presbyterrel együtt küldje őket Attila elé, kereszttel kezükben, zsoltárokat énekelve. Akkor Isten megkönyörül a városon. Így is történik. A szent menet énekelve eléri Broliumot, vagyis a később Memoriusról elnevezett Saint-Mesmin-t. „Mikor a szentek zsolozsmáját hallja, a hun király megrémül és vezéréből kérdi: Kik azok, akik ily sértést mernek ellenem elkövetni?” Nem sokára kiderül, mert Memorius bátran Attila elé áll Szent Lupus üzenetével: a városhoz nem szabad nyúlnia. A vezér tanácsára Attila azonnal lenyakaztatja a szerpapokat és az ártatlan gyermekeket. Az öreg Memoriust meg híromdónak vissza akarja küldeni, hadd jelentse, hogy ő előbbre való mint a keresztények istene. Majd megparancsolja, hogy a varázstárgyakat, vagyis a keresztet égessék el, de íme a tűzből szikra pattan ki és megvakítja Attila inasát. „Ha hiszel, meggyógyítom”, mondja Memorius. „Hiszek”, hazudja Attila. Erre Memorius kézzelintéssel meggyógyítja a gyermeket. „Mi a neved?” kérdi Attila. „Ha hiszel, megmondom.” „Hiszek.” „Memoriusnak hívnak.” „És téged hogy hívnak?” „Engem Atthelának hívnak és vezéremet Selenusnak.” Minden hitvallása ellenére Attila elrendeli, hogy vágják le Memorius fejét. Erre ez imádkozik Troyes-ért, majd Attila sajátkezűleg lenyakazza és a „mágus”nak nézett pap holttestét bedobhatja a folyóba. A szolgák azonban összevesznek a mártírok holmijain és egymást leöldösik. Csak egy alszerpaprak sikerül Memorius ruháit megmenteni, majd elrejtőzni egy fűzfabokorban. Éjjel aztán zeng az ég és reng a föld: Attila seregével együtt hanyatt-homlok menekül. Lupus megsíratja hű szolgálait, de megnyugszik az Ég akaratában. – Valamennyi legenda között ez a legregényesebb; színei már közel járnak a naiv chanson de gesteekhez.

Így válik lassanként Lupus, Szent Farkas, Troyes védőszentjévé.

Már 1102-ben éneklük róla, hogy imádságaival megvédte a várost. Később aztán magának Szent Lupusnak története is mindjobban színeződik; az Aranylegendában és a későbbi kompilátoroknál mindenütt olvassuk azt a drámai jelenetet, melyet Thurócziból is ismerünk, mikor is Troyes püspöke Attila elé áll és felteszi a kérdést: „Ki vagy te, ki e földet pusztítod és taposod?” Mire Attila: „Ego sum Attila, rex hunorum, flagellum Dei”. Erre Lupus nagy sóhajtások közben, de kegyes szójátékkal élve így válaszol: „Én meg Farkas, óh jaj, Isten nyájának pusztítója, aki megérdemeltem Isten ostorát”. És miután kinyitatta a kapukat, a barbárok keresztülvonulnak a városon, de nem tehetnek semmiben sem kárt, mert Isten vaksággal veri meg őket, mint Metzben.

A késő középkori forrásokban Szent Nicasius rheimsi püspök és nővére, Szent Eutrópia mártíromságát is Attila számlájára írják, bár a legrégebb források szerint a vandál betörés idején pusztultak el. Így Sigebertus Gemblacensis (12. század) a hunokat teszi meg hóhéraikká, míg Vincéntius Bellovacensis (13. század) a vandálok rovására írja halálukat. Egy kései kompilátor, Antoninus szerint (1484) Attila közeledtére Nicasius kijelentette, hogy Gallianak szodomai erkölcsi és fősvénysége miatt kell elvesznie; majd felszólította népét, tartson penitenciát, de ne adja meg magát Attilának. Végre is nővérével együtt megy Attila elé és beszédében irgalomra inti. De Attila irgalmatlanul levágatja Nicasius fejét, mely csodálatosképpen még lehullta után is folytatja a megkezdett Zsoltárt. Eutrópia folytatja a szemrehányásokat, mire őt is elpusztítják. Reims kapujához különben maga a Sátán vezette a barbárok vezérét. A *Chronicon Vedastinum* pedig egyenesen Attila vezérlete alá helyezi a vandálokat, alánokat és svéveket, velük együtt pusztíttatja Metzét, Reimset és végezteti ki Szent Nicasium.

„Legismertebb azonban az Attilára vonatkozó legendák között az egyetlen németországi legenda: Szent Orsolya és a 11.000 szűz vértanúságának története. Ennek pontosan követhetjük kialakulá-

sát. Egy kölni feliratos kőből indult ki, mely elmondta, hogy egy bizonyos Clamitius újjáépíttette a templomot, „ahol szent szüzek Krisztus nevéért ontották vérüket.. A 9. században már az officiumban mutatkozik a mártír szüzek tisztelete: neveket kapnak, előbb egyet, majd kettőt, ötöt, nyolcat és végül tizenegyet, élükön Ursulával. Ez a tizenegyes szám a feléje húzott vonás hibás olvasása folytán aztán egyszerre 11.000-re ugrott. Mikor a vértanú szüzek száma így megállapodott, Britanniában kezdték hazájukat keresni. Végre a 10. században létre jön az első Passió Ursulae.

Régi időben egy angol királytól egy hatalmas pogány herceg kéri feleségül leányát, Ursulát. A szűz isteni felszólításra látszólag belemegy a házasságba azzal a feltétellel, hogy három évig megőrzi szüzességét, míg vőlegényét a keresztény hitben tanítják. Melléje adnak tíz előkelő leányt és mindegyik mellé egyenként ezer kíséret egy-egy hajóval. A szüzek hadserege a vőlegény városa előtt a hajókon tartózkodva szent gyakorlatokat végez. A három év elteltével egy gondviselészerű vihar a hajóhadat Tielbe hajtja, onnan a Rajnán Kölnbe mennek és kikötnek. Itt egy angyal megjósolja vértanúságukat. Majd újra hajóra szállva Baselig vonulnak, innen gyalog zarándokolnak Rómába, imádkozni az apostolok sírjain. Vissza ugyanezen az úton jutnak el Kölnbe, melyet akkor éppen a hunok pusztítanak. A hajóból kilépő szüzeket mind lemészárolják, de a hun fejedelmet megkapja Orsolya szépsége. Feleségül kéri, s a tagadó válasza őt is lenyilazzák. Mikor azonban a hajókat ki akarják fosztani, tizenegy angyali légiót látnak rajta a hunok és megfutamodnak: Köln megszabadul az ostromtól.

A későbbi változatokban egy latin szöveg félreértése folytán Orsolya apja is nevet kap (Deonotus), kit az angolok nagy nemzeti krónikása, Galfrid de Monmouth, Dinoot néven be is illeszt az ő mesészerű angol történetébe. Nála Guanius a hun király neve, ki a pikti Melgával szövetségben mészárolja le a szüzeket. Ránk nézve e legenda kialakulásában az a legérdekesebb, hogy minden

valószínűség szerint a hunok azért kerültek bele ebbe a történetbe, mert az első passió írója, saját bevallása szerint, a gerresheimi kanonisszák számára készítette művét, kiknek kolostorát a magyarok 922-ben elpusztították. Művét Gero kölni érseknek ajánlja, ki a kanonisszáknak ideiglenes otthont adott, templomukat újra felépítette és felszentelte. A hunokkal korán egynek vett magyarok pusztításainak emléke bizonyára benne van ebben az egész nyugaton elterjedt és számos művészi ábrázolás révén ismert legendában, így lettek a nyugat, de különösen Franciaország és Paris legnépszerűbb szentjei a dühös, ördögi lelkű Attila ellenfeleivé. Parisban ma is áll Saint-Servais és Saint-Germain-rAuxerrois középkori temploma, a déli hegy ma is Szent Genovéva nevét viseli és ereklyéit őrzi. E szentek kultusza, melyhez az orléans-i Ányosé, a troyes-i Farkasé járul, elevenen tartotta minden időben a hunok túlzottan kiszínezett tetteinek emlékét, melyek bizonyára nem voltak szörnyűbbek mint pl. a normannoké és amelyekről egykorú feljegyzések alig maradtak. Ezek a legendák és az antik etnográfiai közhelyek alakították ki nyugaton a hunok mindenek felett rossz hírnevét s így a világháború alatt a francia-angol-amerikai sajtó nem tudott nagyobb sértést mondani a beözönlő németekre, mint, hogy hunoknak nevezte őket. Maga Vilmos császár is hozzájárult némileg e kép kialakításához, mert a világháború alatt a franciák az egykorú német liberális sajtóból kiásták egyik 1900-ban mondott beszédét, mikor a meggyilkolt német követ megbosszulására kiküldött büntetőexpedíciót a hunok példájával ösztönözte: „Kegyelem nincs, foglyok ne legyenek, aki kezetek közé kerül, veszve van! Valamint a hunok ezer évvel ezelőtt Etzel király alatt olyan hírnevet szereztek maguknak, mely még ma is él -a történelemben és mondában, úgy éljen a német név ezer év múlva is tetteitekben, úgy, hogy soha többé kínai ember ne merjen görbe szemmel nézni a németre.” Más változat szerint: „Ne irlalmazzatok, foglyokat ne ejtsetek. Aki kezetekbe esik, tegyetek vele amit

akartok. Szerezzetek magatoknak olyan hírnevet, amilyen a hunoknak és Attilának volt.”

A francia ember képzeletében úgy él Attila, mint a barbárság legnagyobb, szinte emberfeletti példája és iskolakönyvek útján rögződött meg benne e csúf, mongolképű, vérengzésben kéjelgő lovas nép emléke, mely gyönyörűséggel pusztít, éget, gyilkol és a nyereg alatt puhítja a nyers húst, főtáplálékát: „Emlékszem – írja egy magyarbarát francia publicista, gyermekkori emlékeit idézve -, hogy a kitűnő Guizot úr Histoire de France racontée à mes petits-enfants c. könyvében egy metszet a hun lovasokat vicsori képű lényeknek ábrázolja, fejükön csodálatos kerek kucs mákkal. Ezek az ördögi lovasok szőrükön ülnek meg apró borzas lovaikat (ott tartják a vesepecsenyét vagy a ramsztekét, miből a monda szerint nyeret csináltak, hogy megpuhítsák) és nyargalnak asszonyok és gyermekek holttestein átgázolva.” És minden francia ismeri Attilának azt az állítólagos kijelentését, hogy amerre az ő lova jár, ott többé nem nő fű: „L’herbe ne croît plus où mon cheval a passé”. Valószínűleg a catalaunumi sík helyi hagyománya is őrzi itt Attila rossz emlékét, hiszen már a forradalom idején írják a metzi polgárok a Thionvilleban állomásozó katonapolgártársaknak, hogy „a szabadság barátai mint az áradat özönlik el Chalons síkságait; jól emlékeznek arra, hogy Attila és barbár hordái ott találták meg széles sírmezőiket; nemsokára, semmi kétség, új áldozatok számára nyitják meg ölüket”. Béranger a francia földet megrohanó kozákokban érzi meg Attila szellemét (Chant du Cosaque) és ma is Attilára hivatkozik az újságíró, ha valami szörnyű, nagyarányú, de esztelen pusztítás példáját akarja idézni.

Ezért jól teszi a hazája hírnevét féltő magyar, ha nyugati ember előtt nem dicsekszik Attila ősapjával és a hun-magyar atyafisággal, meg szoborba öntött Attila-kultuszunkkal, mert ha igaztalan is ez a torzkép, mégis oly erősen gyökerezik a lelkekben, hogy semmiféle propaganda onnan ki nem irthatja.

AZ OLASZ ATTILA-MONDA

Olasz földön egészen különös sorsa van Attila mondájának. A nagy történelmi események, Aquileia ostroma és Felső-Olaszország meghódítása, Leó pápa és Attila találkozása a Mincio mellett, továbbá a Honoriával kötendő házasság terve a történetírók révén bekerültek a köztudatba és kiapadhatatlan forrásai lettek helyi hiedelmeknek és regényes átköltéseknek. Ehhez járult még az a körülmény, hogy Attila és az egy századdal később Rómát megszálló keleti gót Totila neve a forrásokban összeolvadt és sokszor Attilára fogták rá Totila győzelmeit, vereségeit, itáliai halálát. Flórenc őstörténetírói, Malaspina és Villani szerint Attila egyenként csalogatta magához és nyakasztatta le a flórenci urakat és mikor így 20.000 embert kivégeztetett véres lakomáin, feldúlja és elhamvasztja a várost, hogy Catilina miatt bosszút álljon a flórenciakon.

Ezért helyezi Dante Attilát a vérengző zsarnokok közé a pokol hetedik körébe és ezért mondja honfitársairól, hogy városukat „arra a hamura építették újra, mely Attilától visszamaradt.” (Inferno XIII, 148):

qui cittadin, che poi la rifondarno
sovra il cener che d-Attila rimase . . .

Totila valóban ostromolta a várost s így jut Attila Róma falai alá is, holott tudjuk, hogy sohasem lépte át a Pó vonalát. Damascius, Justinianus kortársa mondja, hogy Rómát a halottak védték meg a hunok ellen: sírjukból kikeltek és három nap, három éjjel hadakoztak ellenük.

A legendaírók Attilája csak elszórtan jelentkezik az olasz legendákban. Modena Szent Geminianusa az egyetlen, ki legendájában a troyes-i Lupus szerepét ölti magára, szinte szóról -szóra. A falakról népét bátorító tisztes öreg főpaptól kérdi Attila, kicsoda ő. »Isten szolgálja», feleli a szent atya, mire Attila hetykén így szól:

„Ha te Isten szolgája vagy, én Attila vagyok, Isten ostora. Az engedetlen és uruk parancsait megvető szolgákat méltán verik és ostorozzák!” Itt tehát a troyes-i Lupuséhoz hasonló szellemeskedő szójáték fűződik a párbeszédhez. Geminianus alázatosan felel. „Minden hatalom Isten kezében van és minthogy te azt mondod, hogy Isten ostora vagy, én nem állok ellent és nem szegülök ellene az ő ostorának, ha szolgájaként ismerem el magam”. Majd kinyitja a kapukat és a hunok átsétálnak a városon, de vakság veri meg őket és támolyogva, üres kézzel mennek ki a városból. A legenda írója maga árulja el önkénytelenül Lupus történetének és így saját legendájának végső forrását, mikor Elizeus próféta esetére utal, kinek kérésére az Úr vaksággal verte meg az elfogatására érkező és városát körülvevő szíriai sereget.

És így csak természetes, hogy Modenában visszaemlékeztek Attilára, mikor 924-ben a magyarok elleni védekezésre készültek és helyi szentjükhöz folyamodtak a hunok utódjainak nézett bárbar nép, az újabb „flagellum” ellen:

Confessor Cristi, pie Dei famule,
 O Geminiane, exorando suplica
 Ut hoc flagellum quod meremur miseri
 Coelorum regis evadamus gratia;
 Nam doctus eras Attilae temporibus
 Portas pandendo liberare subditos.
 Nunc te rogamus, licet servi pessimi,
 Ab Ungerorum nos defendas jaculis.

Krisztus hitvallója, Isten szent szolgája, óh Geminianus, imádkozva könyörögi, hogy ezt az ostort, melyet mi nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyéből elkerüljük. Nemde bölcs voltál, mikor Attila idején a kapukat kinyitva megszabadítottad híveidet? Most kérünk téged, bár hitvány szolgáid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól.

És mikor a magyarok be is törtek Modena vidékére – anélkül, hogy a várost elpusztították volna – megint Szent Geminianus ereklyéinek tulajdonították, hogy a városnak baja nem esett. „Így a már halott (szent) megvédte a magyaroctól saját kis népét, mint

hajdan Attilától, *a magyarok királyától*, megszabadította egy házát.”

Hasonló városmentő szerepet juttat a 9. századi Agnellus ravennai egyháztörténetében Ravenna érsekének, Jánosnak. A bőbeszédű hagiográfus legendája egészen külön helyet foglal el a hasonló elbeszélések között, nemcsak regényes színezése miatt, hanem azért is, mert Attila egészen keresztényi vonásokat kap, s mindamellettt megtartja rettegett hírnevét.

Attila hunjai mint a sáskák lepik el Ravenna vidékét. A veszély láttára János hosszasan imádkozik népéért és felkínálja saját életét az Istennek engesztelésül. Majd papjaival Attila elé megy, ki királyi székében aranyos ruhába és bíborba öltözve nézi, mint közeledik a papok serege. Agnellus tolla kenetteljes szavakat ad Attila szájába: „Kik ezek a szent férfiak, kik így zsolozsmáznak? Honnan jönnek? Mit akarnak? Sohasem láttam ilyet, hiszen fehérebbek a hónál, mindeneknél szebbek és igen válogatottak!” Megmondják neki, hogy vezetőjük, az érsek, fiaért jött magát feláldozni. Attila halállal fenyegeti meg emberét: hogy mer ilyen bolondságot mondani, hogy egy embernek annyi fia legyen? Mire a barbár megkapja a spirituális leckét: itt csak szellemi gyermekekről van szó, a püspök értük akar meghalni.

A tirannus elsápad. „Esze elkalandozik, gondolatai szerteséjjel ragadtatnak, egész testében megbénul és elragadtatásba esik.” Révületében látja a paradicsomot, Krisztust a keresztfán. Mikor magához tér, elkiáltja magát: „Óh jó atya, ki fiaért magát kínálja a halálnak! óh kimondhatatlan szelídség! óh szent türelmesség!” Megkegyelmez a városnak és a megrémült nép között a tiszteletére felvirágozott városon átvonul egyik kaputól a másikig, éppúgy, mint Troyesban. Itt azonban inkább Isten malasztjától érintve, egy magasabb szellemiség síkján jelenik meg a másutt szinte állati vonásokkal rajzolt Antikrisztus. Pedig szinte a szavakig érezhető Sz. Lupus és Sz. Memorius legendájának hatása. Megjegyezzük

még, hogy Agnellus ama ritka nyugati írók közé tartozik, kik Attilát egy „hitvány asszony” áldozatának tüntetik fel, ki őt késével leszúrta.

Lombardiában és Venetiában „egy történelmi tény, Attila itáliai hadjárata a kiindulópont a helyi hagyományok kialakulásában. Majdnem minden valamirevaló város Attila rombolásával és a város újjáépítésével kezdi őstörténetét. Legkövetkezetesebben Venetia középkori történetírói ragaszkodnak ahhoz, az, állításukhoz, mely talán nem is monda, hogy őseik Aquileia elpusztítása idején menekültek a szigetekre. E hiedelem legrégebb említése már Paulus Diaconus *Historiae miscellae*jában megvan és ő meséli el a lombardiai városok feldúlását is. Tehát a hagyománynak volt tudós alapja az általánosan ismert longobárd író műveiben.

De valószínűleg helyi hagyományok is éltek a velencei partokon. A legrégebb velencei krónika, a 10. századi *Chronicon Altinate* már úgy tudja, hogy Aquileiát a trójaiak alapították, de azután előtört „ama déli vidékekről” egy Attila nevű, igen kegyetlen és istentelen pogány és nagy sereggel benyomul az; Ó-Venetiába. Erre a parti városok Geminianus vezérlete alatt vízre épített házakba költöztek. De Isten büntetése eléri a hunokat, felkavarja eszüket, mire egyesek a vízbe ugrálnak, másokat ördögök gyötörnek, úgy, hogy egymást kövezik meg, mások meg a hegy tetejéről ugranak vízbe vagy tűzbe. Magát Tottilát (!) a férgek rágják meg. A velencei krónika meséjének ez; a részié, a hunok és Attila olaszországi megsemmisülése, szinte állandó motívuma lesz, az; olasz, mondai hagyománynak. Eredetét nem Attila, hanem Totila történetében, továbbá Idatiusnál és egyes Jordanes-kéziratok betoldásaiban kell keresnünk, mert ezek a források már tudnak Attila és a hunok csodálatos pusztulásáról. A keleti-gót Totila csakugyan Itáliában pusztult el a Spoleto mellett vívott ütközetben a kelet-római vezérrel, Narsesszel szemben, kinek seregében a longobárdok nagy számmal szerepeltek. Az olasz földön igen otthonos Viterboi

Gottfried is ennek az olasz eredetű azonosításnak visszhangja, mikor ezt írja: „Thotila a hunok királya, vagyis Attila a vandálok királya Bélát (értsd: Blédát) megöli.

A 10. században Bíborbanszületett Konstantin is ismeri Velence őstörténetét és Attila hadjárataival hozza összefüggésbe. Szerinte is, mikor „Attila, az avarok királya jött és egész Frankországot végig zsákmányolta és elpusztította, az összes frankok Aquileiából és Frankország többi váraiból kezdtek menekülni és Velence lakatlan szigeteire jönni s ott kunyhókat készíteni Attila királytól való félelmük miatt. Mikor aztán Attila egészen Rómáig és Kalabriáig pusztította a szárazföldet, a Velencébe menekült aquileiaiak és a többi frank-olaszok elhatározták, hogy ott maradnak a szigeteken.

A velencei ősmonda talán Liutprand követsége útján jutott el Bizáncba.

Az Ó-Venetia megkülönböztetése a második, újonnan alapított Venetiától tehát az összes velencei őstörténetekben Attila pusztító hadjáratának eredménye. Egy 13. századi velencei történetíró már pontosan meg is mondja, hogy Paulitius volt az első velencei dózse az Attila pusztításai után épített Új-Velencében.

A nyugati források ellenszenves ábrázolásából született meg a kutyaképű olasz Attila. Legelőször a Kézaival egykorú Ricordano Malaspinánál (†1281) olvassuk, hogy Attila flagellum Dei-nek kopasz feje volt és fülei mint a kutyának. Nem lehetetlen, hogy Jordanes leírásában az Attila szakálláról mondott „canis aspersus”-t, vagyis „őszbe vegyülő”-t, olvasták tévesen „canis aspec tusinak, kutyaképűnek s ezért azonosították Attilát az antik kutyafejűekkel, kikről már Plinius óta beszélnek a tudósok.

A következő században aztán valóságos regényt ír valaki Attiláról és kutyaszármazásáról s ez végleg megrögzíti Attila képét az olasz hagyományban. E regényes életrajz legrégebb alakja egy francia nyelvű kézirat, az *Estoire d-Atile*, melyet a

San Marcoban őriznek. Ezt dolgozzák át latin nyelvre, adatai bekerülnek az egykorú krónikákba és már a század közepe táján akad egy költő, Nicolo da Casola, Ja az északolasz földön igen elterjedt francia-olasz keveréknyelven nagy eposzt ír e meséből. A francia-nyelvűség ellenére is úgy látszik, hogy e regényes életrajz első alakjában olasz földön készült, ahol a francia nyelv ez időben igen el volt terjedve. Valamennyi kéziratát itt őrzik a könyvtárak, Parisba és máshová csak olasz változatai jutottak.

A regény Attila északolasz hadjáratának a lovagvilághoz alkalmazott átköltése s a szerző egyúttal ürügyet keres arra is, hogy egyes nagy olasz családok történetét hozzákapcsolja a trójai alapítások után Attilával folytatódó olasz őstörténethez. Aquileia itt királyt kap: Menapusnak hívják. De ezek a francia chanson de geste-ekre emlékeztető ostromok, csataleírások, párbajok nem tették volna oly népszerűvé ezt a regényt, ha a szerző nem kezdte volna Attila történetét a hun király származásának egészen új, addig még nem ismert meséjével. Attila különben itt már magyar király és az alatta szolgáló népek oláhok, tatárok, bolgárok és magyarok.

Élt tehát Magyarországon egy Ostrubal vagy Osdrubal nevű király, kinek igen szép leányát sok előkelő ember megkérte, de anyja Eracliusnak, Justinianus görög császár fiának szánta és ezért egy magas toronyba zárta női kíséretével együtt. A toronyba kötéllel húzzák fel még az élelmet is, annyira el van zárva a külvilágtól. A leány egy fiatal agarat visz magával a toronyba s vele hál. Mikor megnő az agár, a királylány teherbe esik tőle. A király, hogy a szégyent elkerülje, hozzáadja lányát egyik grófjához, de mikor a magzat világra jön, kiderül a szörnű bűn, mert az újszülöttnek állatias külseje van. A fiút Attilának nevezik el s mikor felnő, nagyapja trónjára kerül. A környező fejedelmek és urak, becsületessége, éles esze és nagylelkűsége miatt nagyon szeretik. Attila gyűlöli a keresztényeket és

mikor meghallja, hogy a katolikus hit országához közeledik, nagyon felháborodik és rettenetes nagy sereggel indul Itáliába és Illíriába, mindent pusztítva egészen Aquileiáig. Ezután következik a hadjárat egyes mozzanatainak hosszadalmas elbeszélése.

E mesének nagy nemzetközi rokonsága van. A bolgárok hasonló dolgokat regélnek az oszmán-törökök őseiről. Egyik turkesztáni nép magát egy hun hercegnő és egy farkas egyesüléséből származtatja, az ainók szintén effélet mesélnek származásukról. A magyarok is azt tartották, hogy Álmos-Árpád nemzetsége Emese és a turulmadár egyesüléséből származott. A népnek vagy a vezető nemzetségnek egy isteni küldetésű szent állattól való származása a keleti népeknél az isteni származás bizonyítéka volt. A francia-olasz mese tehát egy ilyen származási monda keresztény átköltése lehetne, ha régebbi feljegyzéseink lennének róla. Éppúgy nehéz a keleti népeknél gyakori fej torzításokkal magyarázni a monda keletkezését. Így vagy a kereszteshadjáratok útján keressük a mese keleti eredetét vagy kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy a hunoktól független nyugati változatai is voltak, s ugyanabba a mesecsaládba tartozik, mint pl. Marie de Francénak a 12. században írt „Yonec”- című verses novellája, ahol a toronyba zárt fiatalasszonyt héja képében ejti teherbe a nyitott ablakon beröppenő ifjú herceg.

Ez a mese Attila flagellum-Dei, magyar-hun király képét végleg megrögzítette az olasz hagyományban és tömémentelen sok mese, elbeszélés, hősi ének, regény szól a kutyaképű, gonosz Attiláról és a vele megütköző olasz lovagokról és királyokról, kik között Nicole da Casola epikai költeménye óta az Esték szerepelnek első helyen. Aquileia, Concordia, Altino, Pádua ostroma szerepel a legrégebbieken. Ebből a regényes történetből kerül aztán már 14. századi olasz krónikákba az aquileiai gólyamonda fordítottja: az „aquileiaiak előre látván városuk veszedelmét, idejében elmenekülnek a városból, de hogy futásukat fedez-

zék, fabábukat raknak a falakra. A csel csak akkor derül ki, mikor Attila egyik sólyma az egyik fabábu fejére repül és a bábu is, meg a sólyom is hosszabb ideig mozdulatlan marad. A legtöbb olasz változatban Attila olasz földön pusztul el. Van olyan elbeszélés is, melyben kém útján fogják el és egyszerűen felakasztják. Nicolò da Casola befejezetlen eposzában különben Attila ép olyan lovag mint ellenfelei, csak alattomos, mint a francia eposzok szaracén királyai.

Az olasz Attila-hagyomány nem került ki olasz földről, más nemzetek irodalmában nyomát sem találjuk. De Itáliában sokáig él e monda, sőt a 17. században még érmekeket is vernek a kutya-fülű, horgas orrú Attiláról, a hátlaapon Aquileia várának képzelet-beli hatalmas falaiival.

A GERMÁN ATTILA

Míg a franciáknál egyetlen hősi énekben sem találjuk meg Attila nevét, a germán népek középkori költésében hagyományos alak a nagy hun király. A német mondakutatók egyhangú véleménye szerint a hun király az ú. n. „Heldensage” közép-pontjában áll, sőt sokan a hunok történeti szerepléséhez kötik az egész Heldensage keletkezését. E mellett azonban igen sokszor elfelejtik, hogy a germán népek írástudó emberei állandóan forgatják és kivonatolják Jordanest és Paulus Diaconust, a hun történet hagyományos forrásait. A legnépszerűbb legenda is, mely Attilával összefügg, Szent Orsolya passiója, német-angol helyi hagyományokból alakult ki.

Az ó- és középfelnémet költészetben Attila alakja nem több, mint Nagy Károlyé a francia eposzokban vagy Arturé a francia verses lovagregényekben. Ő az a hatalmas király, kinek udvarában élnek a germán uralkodók vagy nevelkednek a királyfiak: roppant nagy úr, jóindulatú, olykor szelíd, de mindig passzív, tétlen. A 9. századi ófelnémet Hildebrandsliedben bukkan fel

először Attila neve: a hazatérő és apjával kötözködő Hildebrand Veronai Dietrich fegyvernöke, Veronai Dietrich pedig Odoakar elől menekült Attila udvarába. Itt tehát Attila egyszerű háttér, meg sem jelenik a színen.

A 10. századból való a „Waltharius manu fortis” egyesek szerint I. Szent-Galleni Ekkehart (†973) mások szerint Geraldus nevű strassburgi szerzetes latin nyelvű epikai költeménye.

Ha az előbbi, általánosabb feltevés a helyes, akkor lehetséges, hogy mint az Orsolya-legenda szerzője, Ekkehart is a magyarok betörésének hatása alatt jutott arra a gondolatra, hogy a hunokról írjon hőskölteményt.

„Testvérek, mondja a költemény, a föld harmadik része Európának nevezetik. Itt különféle erkölcsű, nyelvű, nevű, viseletű és vallású népek laknak. Ismeretes, hogy köztük van Pannónia népe, ezt azonban többnyire hunoknak szoktuk nevezni.” Körülbelül ezer éven át, teszi még hozzá, tartották a hunok kezükben a gyepelőt a szomszédos országok felett, hatalmukat egészen az Óceánig kiterjesztve, szövetséget kötve a barátságot keresőkkel és leigázva a lázadókat.

Ez a földrajzi bevezetés, melyből az antik geográfia világvége fogalma, az Óceán sem hiányzik, – innen származnak a legvadabb népek, – arra vall, hogy a szerző az ő korában is Pannóniában élő népnek tartja a hunokat, kiket különben sok helyen avaroknak is nevez s ezért tulajdonít nekik ezeréves uralmat is, mert hiszen az avarokon át a magyarokig, ha nem is ezer, de fél-ezer esztendőt kitesz a hun nép uralmának folytonossága.

Egyszer aztán Attila király meg akarja ismételni régi győzelmeit és a frank Gibicho ellen készül hadat indítani, de hallva, hogy az Isteren át nagy had jön ellene, kibékül a frankokkal, miután a még kiskorú Trójai Hagent megkapja kezesül. Aztán a burgundok ellen vonul, ott meg Herrich király lányát, Hildegundét nyeri meg biztosíték fejében. Végül Alphertől, Aquitá-

nia királyától fiát, Walthariust kapja túszul ugyanilyen kötéssel. A fiúk a hun király udvarában kitűnő lovagi nevelést kapnak, sőt Hagent és Walthert hadvezéreivé teszi Attila. Előbb Hagen szökik haza, mert ott közben Günther került trónra. Ospirin, Attila felesége hiába figyelmezteti urát, hogy jobban vigyázzon Waltherre, ez egy lakomán leitatja a hun királyt és vitézeit és a kis burgund királylánnyal megszökik, majd sok kaland után hazajut Aquitániába. Attila pedig kétségbeesetten sóhajtozik fogadott fia után.

Mind a Hildebrandsliedben, mind ebben a humanista alkotásban Attila alakját a történelemhez csak nagy neve fűzi, meg az a tény, melyet Jordanes is említ, hogy germán királyok hódoltak neki, udvara tele van germánokkal. A többi mind költői elképzelés, mesés vagy mondai motívumok történeti háttérbe helyezése.

Időrendben következik a Nibelungenlied, egy 13. századi ismeretlen nagy bajor-osztrák költő műve, ki régi hagyomány, esetleg egy korábbi költemény felhasználásával hozta létre a német irodalom legszebb epikai alkotását. Itt a költemény második felében, első neje, Helche halála után, a 20. kalandtól kezdve lép fel Attila-Etzel, mint a szintén özvegy burgund Kriemhildnek, a meggyilkolt Siegfried feleségének kérője. Etzel nagytekintélyű, hatalmas és nemeslelkű király. Pogány és éppen e miatt aggályoskodik, lesz-e követségének sikere, de követe, a Bechelarenben székelő Rüedeger von Ungern azzal nyugtatja meg a habozó Kriemhildet, hogy Etzel udvarában számos keresztény vitéz van és hogy az ő kedvéért szívesen meg is keresztelkedik. Olyan uralkodó ez az anakronisztikus Attila, mint a 13. századbeli német vagy magyar királyok: udvarias, bőkezű, előkelő osztrák hűbérurak veszik körül. Mikor Kriemhild megérkezik, udvarába sok kitűnő vitéz tódul mindenfelől; keresztények és pogányok nagy serege. Oroszok, görögök, lengyelek, vlachok

lovagolnak oda és mindenki megtartja nemzeti szokásait. Kiewből is jöttek és a vad besenyőktől. Ezek különösen kedvelik az íjlövést, úgy vadásznak a madarakra és a húrt nagy erővel feszítik meg. Ez a huszonnégy idegen fejedelem mind hűbérúrnőjét jön üdvözölni. Jön Rámunc herceg a vlachok földjéről, Hawart Dániából, Irnfrit Tübingiából, majd Blödelin, Attila testvére és végül Kriemhild elé jön Tulnba maga Etzel és Dietrich úr is. Lovagjátékokat rendeznek, lándzsát törnek. Maga a Bécsben tartott lakodalom tizenhét napon át folyik és Siegfriednek sem volt annyi vitéze, mint Attilának ezen a lakomán, semmiféle király nem ajándékozott annyi gazdag köpenyt és öltözetet annyi lovagnak, mint Kriemhild e napon. Aztán Hainburgon át Mosonba (Misenburg) jutnak, ott hajóra szállnak és így érnek Etzel várába, vagyis Budára.

Mikor pedig Kriemhild bosszúját kiforralva meghívja a burgundokat hatalmas urának udvarába, Attila mit sem sejtve a legszívélyesebb fogadtatásban részesíti sógorát, Gunthert és a rettegetes trójai Hagent, ki Siegfried meggyilkolását kieszelte.

A nagy mészárlást megelőzőleg is nagy lovagi játékok folynak, melyen a lantos Volker egy hun vitézt megöl. A lovagias Attila védelmébe veszi Volkert saját népével szemben. Végre Kriemhildnek fényes ígéretekkel és egy szép leány odaígéréssel sikerült Attila testvérét, Bloedelt megnyernie.

A hun királyné Attila fiát, Ortliebot is bemutatja a burgundóknak, Attila meg éppen rájuk akarja bízni a gyerek lovagi nevelését és ezért velük akarja küldeni Wormsba. De a véres harc megkezdődik és Bloedel lesz az első áldozata. Attila azonban még akkor sem tud semmiről, mikor vitézei már ezrével esnek el a burgundokkal vívott szörnyű csatában. Hagen Attila fiát vágja le. Így sodródik bele aztán az apa is a harcba, bár a költő még ezután is szenvedőleges szerepet juttat neki. Hagen joggal csúfolja ki a hun királyt, hogy környezete olyan nagyon óvato-

san ügyel életére. Mikor Rüdiger is elesik, Attila, ki korábban árulással gyanúsította hű emberét, üvöltöni kezd mint egy orosz-lán, úgy hogy Dietrich vitézei azt hiszik, ő kapott halálos sebet. De vendéglátói lojalitása oly nagy, hogy fájjalja, mikor neje levágja a már megköttözött Hagen fejét, kinek pedig éppen az ő fia volt az első áldozata. A mézszárlás végén is csak sírni tud, még Kriemhild halálát sem bosszulja meg.

Attila alakja a Walthariusból öröklődött a Nibelungi ének költőjére; a költő jól ismerte ezt a latin eposzt, hiszen többször céloz rá művében. Attila a Walthariusban is nyájas, nemeslelkű, jóindulatú uralkodó: inkább békés hajlandóságú és a kardhoz csak akkor nyúl, ha lázadókat kell megfékeznie. Már Waltharius Attilája is lovagkirály, sisakot hord, páncélinget, nagy aulában fogadja embereit, bíborral és lenszövetekkel bevont trónuson ül és őseinek hősi tetteit ábrázoló, faragott kupából iszik. A Nibelungi ének Attilája még közelebb áll a középkori hűbérfejedelmekhez és szinte a francia chanson de geste-beli Nagy Károly german-hun lefordításának tekinthető, hiszen a germán történetszemléletnek nem lehetett más központosító személye, mint a hun király, kinek udvarában számos germán fejedelem élt Jordanes tanúsága szerint.

Nagyon valószínű, hogy a magyar kutatásnak van igaza, mikor a Nibelungi ének hun udvarának és Attilának képében a magyar történeti hagyomány, nevezetesen a Szent László-kori Gesta Hungarorum hatását is keresi: erre utalnak elsősorban az Attila nászára összeseregülő népek nevei Kiew – említésével, a Magyarországra helyezett Etselnpurc, melyek így együtt csak a magyar krónikában fordulnak elő. Az osztrák-bajor szerző nemcsak az ő passauai és Enns-Traiszen-vidéki hagyományait viszi bele a költeménybe, hanem a magyar Gestának Szent István-Gizella-ellenes felfogását is; itt *Szent* István ép oly pipogya, tehetetlen ember az ármányosnak feltüntetett Gizella királyné és a németek

kezében, kik Vazul herceg és családjának *életerő*, törnek, mint amilyen tehetetlen báb Etzel Kriemhild cselszövényei közepette. Csakis a Nibelungenlied szerzője helyezi a német hősmonda alakjait az általa jól ismert magyar földre, melynek fényes királyi udvarát akár tapasztalásból, akár hallomásból jól ismerhette. Köztudomású ezenkívül, hogy a Nibelungenlied egészen pontosan a korabeli Magyarországra lokalizálja az eseményeket: Mosont, Esztergomot és Budát meg is nevezi Misenburc, Gran és Etzelburc néven.

A későbbi német hőskölteményekben, mint a Biterolfban, a Rosengartenban, Etzels Hofhaltung-ban és a Klageban már csak a Nibelungi ének geográfiájának és hun udvarának elmosódott képét leljük meg, de Etzel alakja a régi; a nagytehetségű ismeretlen költő szemléletes freskói megrögzítették a német költők képzeletében a magyar Etzel és hun-magyar vitézeinek lovagias képét.

Az északi germán népeknél is megtaláljuk Attila alakját: az ó-izlandi nyelvű Eddákban Atli néven szerepel. De itt már nem az a passzív, szelíd, lovagias uralkodó, mint a nagy német eposzban. Atli kincsvágyó zsarnok, alattomos ember, ki törbe csalja a büszke gót-burgund hősokeket, hogy kirabolja őket.

Az Atlaquida című edda-dalban Atli sógorához, Gunnarhoz küldi ravasz szolgáját, hogy vendégségbe hívja népével együtt. Atli neje, Gudrun hasztalan küld figyelmeztetésül farkasszörrel bevont aranygyűrűt, Högni-Hagen hiába ellenzi az utazást, a nemes és büszke hősök mégis elindulnak. Atli katonákkal megrakott tornyos várban fogadja sógorát és embereit. Gunnart megkötözik. Erre váltságot ígér, de előbb kéri Hagen szívét, mert egyedül Hagen ismeri a Nibelungi-kincs helyét. Persze mikor Hagen már nem él, ő is inkább hagyja magát a kígyók közé vetetni, mintsem hogy a kincs rejték helyét felfedje. De Gudrun bosszút áll testvéérért: a harctérről hazatérő Atlinak saját gyerme-

keit, Erpet és Eitelt szolgálja fel, sőt Atlit saját fia koponyájából itatja meg. Majd szolgálait megvesztegetve, a részeg Attilát leszúrja és palotáját rágyújtja.

Az Atlamálban Gudrun szolgálával küldött rúnákon figyelmezteti testvérét a rá váró veszélyekre, de a ravasz szolga útközben meghamisítja az üzenetet. Hagen neje, Kostbera ugyan észreveszi a hamisítást, de a vitézek lenézik az asszonyi fecsegést és álmodat. Mikor megérkeznek, Atli gonosz szolgája dicsekedve, gúnyolja az érkezőket, mire a vendégek leütik. Gudrun is előrohan és törrel harcol testvééréért. Atlinak, aki szemrehányásokat tesz neki, hogy nincs mellette nyugalma, szemére veti, hogy anyját és néniét is megölette. Mikor aztán Atli Gunnart felkötteti, az ismeretlen skald részletesen leírja, hogy mészárolja le Gudrun a gyermekeket, hogyan tálalja fel őket apjuknak. Majd Hagen fiával együtt álmában leszúrja Atlit s a haldokló királynak szemrehányásképpen elmondja egész szerencsétlen élete történetét.

Az Edda-dalok izlandi költők művei, kik tudatosan foglalkoztak költészetükkel, mint a francia trouvère-ek. Epikai dalaik régibb csoportja 12-13. századi kéziratokban maradt ránk s így nem tudjuk teljes biztossággal, mikor keletkeztek ezek a véres történetek. Egy bizonyos: Atli itt még kevésbé hím és még kevésbé történeti, mint a német hagyományban. Maga a hun név nem is fordul elő a két fentebbi edda-dalban, illetve csak egyszer (hunske), Gudrun első férje vagyis Sigurd jelöléseképpen, de itt is talán csak óriást vagy vitézt, hőst jelent, hiszen Sigurd birodalma, a Húnaland, az óriások országa. A Gudrunarhvat c. költeményből kiderül, hogy ezt a Sigurdot is Atli ölte meg ágyában. Viszont az Atli név másutt is előfordul, pl. az egyik edda-dalban egy Atli nevű hős beszélget a madarakkal. Az eddák költőinek, úgy látszik az Atli név már nem jelentett hun királyt, Attila csak a nevét adta oda egy meghatározatlan

gonoszlelkű fejedelem arcképéhez, kinek országát csak egyes Edda-dalok nevezik Hunmörknek.

A Nibelungi ének fontosságát tekintve megérthetjük, hogy Attila alakjának ez a kettőssége, a déli szelíd, lovagias és az északi, vérengző típus ellentéte a német hősmonda központi problémája lett. Két történeti eseménnyel szokás Attilának német mondai szereplését magyarázni. Az első Attilának Jordanesnél említett tragikus halála, mely egy Ildicco nevű, talán gót nemzetiségű leány mellett érte s melyből a nemzeti érzés a feltevések szerint mihamar hősi büntetést kovácsolt.

Másrészt a kutatás megállapítottnak veszi, hogy a Nibelungenlied második részének, a hun-burgund csatának történeti kiinduló pontja az a 435 körüli hun támadás, melynek a regényes kiszínezéseket kedvelő Idatius rövid feljegyzése szerint 20.000 burgund esett áldozatául. Ennek a katasztrófának emlékét őrizték volna meg az egyes germán törzsek, míg a költők aztán fel nem használták a történeti hagyományt.

Nem akarunk ezúttal a germán hősmonda problémájának útvesztőjébe belekeveredni, csupán azt jegyezzük meg, hogy a német kritika még ma is túlságos nagy jelentőséget és tartósságot tulajdonít a népi hagyománynak és történeti emlékezésnek, holott a bizonyíthatatlan hipotézis helyett sok esetben egyszerűbb megoldás is kínálkozik. Így az egyik kritikus, ki éppen Attila germán mondai szerepéről értekezett, azt a feltevést kockáztatja meg, hogy az északi, kegyetlen Attila képét a Pontus körüli gót-ság adta át az izlandi skaldoknak az élő Attilával folytatott küzdelmek emlékeiképpen, míg a szelíd, kegyes patronust Attila halála után alakították ki ugyancsak a keleti gótok Attila udvarának dicső emléke gyanánt. Főérvül a német kritika által Hunenschlachtenak nevezett költeménytöredéket szokták felhozni; ez a költemény arra vallana, hogy a germán népek jól megőrizték a gót-hun ellentétek véres emlékeit. Ez a hősi ének a Hervararsaga

végén található és legrégebb kézírata a 15. századból ismeretes, de ez csak 8 strófát tartalmaz. Teljes kézírata a 17. századból való. Ez már magában legalább ezer esztendő történeti emléke zést tesz fel, vagy bizonyos elveszett korábbi kéziratokat.

Az ének szerint Heidrekr gót királynak két fia van: a törvényes Angantyr és a fattyú Hlodr, ki igazi apjánál, Humlinál, a hunok földjén nevelkedett. A gót király halála után megjelenik a hun fattyú Angantyr gót udvarában és követeli jussát, mindennek a felét és többek között Myrkwidet, a sötét erdőt, a szent sírt az út mellett és a ragyogó követ a Danpar partján. Angantyr elutasítja a vakmerő követelést, mire Hlodr hazamegy és elmondja Humlinak, milyen sérelem esett rajta. Humli erre nagy sereggel indul a sötét erdőn át a gótok ellen. A sereg közeledte nek hírére a gót király kihívhatja a hun hadat a Dyljához (*at Dylgiu*), a Duna pusztájára (*ok á Dúnheidi*), a jász hegyeknél (*und lassarfiollum*), hol a gótok oly sokszor víttak lándzsaharcot. A nagy csatában el is esik Hlodr és Humli: a gótok győznek, a folyók kiáradnak a völgyben feltorlódo tetemektől.

Mindez azt bizonyítaná, hogy a gótok nemcsak a hunokkal vívott harcaiknak emlékét őrizték meg, hanem még régi hazájuk pontos topográfiáját is, a jász hegyeket, a sötét erdőket, a Duna pusztáját, sőt népük régi nevét, a Grytingalidiban rejlő Greutung szót is és ezeket eljuttatták az izlandi költőknek, kik az ezeréves történeti hagyományt versbe foglalták, folytatva azokat a halotti énekeket, aminőket Jordanes szerint a hunok énekeltek körüllovagolva Attila holttestét.

Érdekes azonban, hogy az egész költeményben nincs szó Attiláról. Tehát az egész történeti-mondai hagyomány központi alakja hiányzik az epikai emlékezésből. Másrészt nem volna egy szerűbb feltenni, hogy a skald, ki ezt a költeményt szerezte, ismerte Jordanes gót történetét? Jordanesnél ugyanis a gót föld pontos leírását megtalálhatta: a Danaper számtalanszor előfordul

itt a Greutung népnévvel együtt. Ott olvashatta, hogy Gótiát nyugat felől a jászok, dél felől a Duna határolták. Sőt még az Angantyr nevét is talán a Jordanesnél szereplő gótokkal szomszédos „gens Acatzirorum fortissima-ban kell keresnünk. Ugyancsak Jordanes beszéli el, hogy Attila halála után fiai, kik apjuk bujasága folytán egész népet alkottak, népeiknek egyenlő osztozkodást követeltek (*sihi dividi aequa sorte posehant*). Ebben pedig- benne van a Hunnenschlacht alap gondolata. Az izlandi skáldnak tehát nem kellett a gót történeti hagyomány, hogy fantasztikus epikai elbeszélését megszerkessze, keze alatt volt a középkor egyik legnépszerűbb történeti forrása, Jordanes gót története. A másik két hun vonatkozású edda-dalban is könnyen felismerhető az irodalmi tradíció: Atli mint a görög monda Thyestese saját gyermekéből lakmározott, míg Albbin-Rosamunda szörnyű történetének reflexeképpen saját fiának koponyájából iszik.

Meggyőződésem, hogy a Hunnenschlachtnak sincs több hagyományértéke, mint például az 1200 körüli Saxo Grammaticus-féle fantasztikus dán történet hun epizódjainak. Itt a hunok Hun nevű király alatt Olimár keleti királlyal egyetértésben harcolnak a dánokkal. Olimár vezeti a hajóhadat, a hun király a szárazföldöt. A dán Erik Ruscia közelében ütközik meg velük, az ő oldalán harcolnak a norvégok, a szlávok és az oroszok is. Előbb a dán evezősök semmisítik meg a hun hajóhadat; a halottak és a fegyverek annyira elöntik az öblöt, hogy a hajók kénytelenek megállni. A szárazföldi hunokat ezalatt éhínség gyötri a sivatagban, úgy hogy szárnéhúst és bűzös dolgokat kell enniük. Egy Uggerus nevű hun jós átszökik és elmondja a hunok haditervét. Az ütközet első napján aztán akkora csata fejlődik ki, hogy a három nagy orosz folyó a halottak tömegein keresztül járhatóvá lesz. Majd elesik Hun is, de ugyanolyan nevű testvére veszi át a vezérletet és megadja magát 170 hun királlyal együtt

a dánoknak. A nagylelkű Frotho dán király a fogoly Hunnak adja Saxoniát, Olimárnak Holingardiát.

A Thidreksságának nevezett 13. századi költeményben aztán már teljes összevisszaság uralkodik, mert a Nibelungenlied hagyománya itt már összekeveredik a skaldok költésével és az Artusmondával. Attila itt Susatban (Soest) lakik, melyet a fríz király tói foglalt el. A szomszédos Bertanga (Britannia) királynának, Artusnak két fia hozzámekül: ezeknek adja Brandenburgot és a rajnai Ungarskogot (magyar erdőt), melynek neve német helynevek elferdítéséből ered. Thidrek (Dietrich) Attila tanácsosa, míg Högni (Hagen), Aldrian fia bosszúból bezárja Atlit a kincseshegybe és ott éhen pusztul.

Későbbi krónikák is fantasztikus szabadsággal kezelik forrásaik hun adatait; így a königshofeni (1400 körül) elmondja, hogy Attila Leó pápával való találkozása után hazafut meghalni. Fiainak egy része Angliába, másik spanyol földre vagy Itáliába vonul. Majd Dietrich von Bern lesz király a hunok és gótok felett.

Mikor a délgermán „kegyes” Attila-képről beszélnek, azt sem szabad elfelejteni, hogy a köztudatban bizony itt is élt a vérszomjas zsarnok képe. Nemcsak Szent Orsolya legendája tartotta azt ébren, hanem általában a közös keresztény egyházi és történeti hagyomány. Egy erfurti verselő Adolf 1294-iki türingiai támadását Attila, a vad hun király gaztetteihez hasonlítja: „Per pravos actus sic Adolf us ut Athila f actus.”

Mindebből csak az derül ki, hogy a germán hun-hagyománynak sem szabad sokkal több régiséget és történeti értéket tulajdonítani, mint például a francia szaracén meséknek, melyekkel a francia énekszerzők hősi énekeiket tarkították. Az izlandi skaldok ép úgy olvashatták Idatiust és Jordanest mint mi és nem szükséges Attila koráig visszamenni, hogy homályba vesző nemzeti hagyományokat tételezzünk fel hősi énekeik magyarázatánál.

A költők és írók gyenge történeti információjukat aztán képzete-
tük termékeivel gazdagították; önámítás, ha elbeszéléseikbe töb-
bet olvasunk bele, mint amit maguk a szerzők akartak velük
kifejezni.

A MAGYAR ATTILA

Az újabb magyar kutatás eldöntöttnek veszi, hogy a magyar-
ság már a honfoglalás előtt benne élt valamilyen módon a nagy
hun birodalomban. A magyarság azonban epikai arányokban
növeli meg ezt az ősi kapcsolatot s itt, a hun mondák tárgyalása-
nkl ülik megemlékezni arról a nagy szerepről, melyet a magyar
nép ennek az együttélésnek saját történeti mítoszában juttat.

Úgy látszik, az őshazákból magával hozta azt a hiedelmet,
hogy a magyar és a hun egyazon nép. Erre ugyan a Nyugatot
nem kellett megtanítania, mert az ösztönszerűen, már a legelső
rohamok idején egynek veszi a pusztító, lovas, nyilas magyarsá-
got, a „hungarus-okat a hunokkal. A modenai himnusz, a Walt-
harilied, a bizánci szláv krónika, az Orsolya-legenda keletkezési
körülményei, melyekről fentebb szó esett, egyhangúlag tanúsít-
ják *ezt, még* ha a krónikások *egyelőre* csak gyéren veszik *is ezt*
a hiedelmet tudomásul. A két népnév véletlen összecsengése is
bizonyára segíthette az azonosítás terjedését.

Annyi bizonyos, hogy a 11. század végén összeírt Gesta
Ungarorum, a nemzeti Gesta, melynek létezését számos forrás-
ból következtette ki a magyar történetírás, tud már egy bizonyos
magyar-hun hagyományról, melyet jóformán a maga egészében
mondának tekinthetünk. A Gesta szerint a hun és a magyar ázó-
nos nép, Árpád Attila egyenes leszármazottja, mindkettő a jâfe-
tita Mágóg ivadékai, Árpád mint jogos örökségét foglalta el
Attila országát. Maga Attila római romokon építette fel szék-
városát, melyet a magyarok Budavárának a németek Ecilburgnak
nevének. Végül Attila népének egy töredéke, a székely nép a

honfoglaláskor csatlakozott Árpád magyarjaihoz. Tudta azt is a Gesta, hogy Attila mellékeve a „flagellum Dei”.

Mindebből csak a hun-magyar azonosság és az örökség hiedelme lehet ősi hagyomány. A többi már Nyugatról szerzett vagy itt helyben kialakított hiedelem. Ilyen lehetett az aquincumi romokhoz fűződő Attila városának mondája, mely egyúttal kulcsa a későbbi magyar-hun hagyomány kialakulásának is. Anonymus, II. vagy III. Béla jegyzője mondja el, hogy Attila „királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött; minden régi épületet, amit ott talált, megújított és az egészet igen erős kőfallal vétette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják”. Mikor pedig Árpád Megyénél átkel a Dunán és bevonul Attila király várósába, „látták a királyi palotákat. – egyeseket földig romban, másokat nem, – és fölötte „csodálták mindazt a kőépületet. Kimondhatatlanul felvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják – s még hozzá háború nélkül – Attila király várósát, kinek az ivadékából származott Árpád vezér. Ott lakomáztak mindennap Attila király palotájában, egymás mellett ülve”.

Attila városának hagyománya tipikus eset: a magyarok, látva a hatalmas római város maradványait, Attilához fűték valami módon a város történetét s ha az udvarnál élő klerikusok tudták is, hogy a város római alapítás lehetett, Attilának tulajdonították legalább az újjáépítés érdemét, hogy így a nagy római városokhoz kössék Attila első székhelyét, ami megfelelt Attila nagyságáról alkotott véleményüknek és Ó-Buda mindjobban kialakuló magyar fontosságának. Az elnevezés és a hozzá fűződő hiedelem tudós eredetű lehetett, mint később a Sicambriával való azonosítás és valószínűleg „urbs Attilae” volt az első alakja. Ezt fordíthatták a németek a maguk nyelvére, mikor Etzelburcnak nevezték el Aquincumot, melynek igazi nevét természetesen senki sem tudta.

Hogy a magyar udvarnál már a 11. században erősen élt Attila emléke, arra nem egy bizonyítékunk van. A királyi családban őrizték például az „Isten kardját”, mellyel Attila világbírodalmát megalapította. Herzfeldi Lambert említi évkönyveiben (1071), hogy Merseburgi Lipót, IV. Henrik bajor király kedves embere lebukik lováról és saját kardjába esve meghal. Hozzáteszi, hogy ez a végzetes kard Attiláé volt, vele pusztította Galliát. A kardot Salamon magyar király anyja ajándékozta Nordheimi Ottó bajor hercegnek, hogy annak segítségével fiát a magyar trónra visszaültesse. Ottó viszont Dedi örgróf fiának adományozta, mire ezt megölték. A kard ekkor a királyhoz került s tőle Merseburgi Lipóthoz. „Ezért többen, akik Ottó hercegnek kedveztek, Isten ítéletére magyarázták, hogy Leopoldot az a kard ölte meg, mely egykor Ottó hercegé volt, mert, így beszéltek, épp ő ösztönözte a hatalmas királyt arra, hogy Ottót a palotából kiüldözze”. A lovagok úgy vélekednek, hogy a kardot el kellene dobni. A krónikás aztán még elmeséli a kard feltalálásának történetét, úgy ahogy azt Jordanesből ismerte, – Mars kardjának nevezi, – de hozzáteszi, hogy „ezt a kardot Isten haragja bőszerű eszközének vagy Isten ostorának (flagellum Dei) nevezték még a barbárok is.”

Mindebből az derül ki, hogy a magyar udvarnál őriztek egy kardot, melyhez mágikus hiedelmek fűződtek: ezek a hiedelmek ragadtak át a német születésű magyar királynéra is, mikor a kardot a bajor herceghez csempészte, remélve hogy segítségével viszszaszerzi fiának Attila örökségét. Sőt a mágikus hiedelem tovább terjedt, hiszen a bajor lovagok átkos erőt tulajdonítanak neki: a kard okozta szerintük valamennyi tulajdonosának halálát és az isteni bosszú művét ismerik fel Lipót tragikus balesetében. A hun varázslat tehát 600 év múlva új erőre kap és tovább pusztít a keresztény nyugaton.

Tóth Zoltán nagy tanulmányban bizonyította be, hogy a

magyar származású, hunnak hitt kard a német császárok jelvényei között szereplő karddal azonos. Ezt a kardot ugyan Nagy Károlyénak tartja a német hagyomány, de minden arra vall, hogy a Salamon király anyja által kicsempészett karddal van dolgunk: 1085-ben már IV. Henrik kezében van a „bosszú kardja” (*gladium ultionis*), mint egy kortárs nevezi. Természetesen a valóságban semmi köze a hunokhoz: ornamentikája, alakja, minden külső jel arra mutat, hogy honfoglaláskori magyar munkával van dolgunk és talán valamelyik magyar vitéz sírjából került elő vagy afféle földbe szúrt kard volt, mint amilyeneket a keleti népek szoktak mágikus célból a földbe dugni. Az a történetileg bizonyított tény azonban, hogy egy ilyen talált kardhoz már Salamon korában Attila-hiedelem kapcsolódhatott, arra vall, hogy a hun történettel és mondával már a keresztény Árpádok családjában jogi – talán politikai örökséget vitató – hagyományok éltek és ismerték Attila személyes mondai hitét.

Nem kevésbé érdekes egy következő századbeli adat. IV. László idejében a cseh király megígéri, hogy a magyar királynak visszaadja valamennyi kincsét, melyet nagynénje, Mazowi Anna magával vitt Csehországba, a királyi koronát, a királyi jogart és „egy igen drága arany edényt, melyet mindenütt igen finom és csodás szépségű drágakövek díszítenek és sok más aranyékszert, melyet Attila magyar király és más utódjainak idejétől fogva mostanáig Magyarországon őriztek.” Tehát a magyar udvarnál úgy tudták, hogy Attila kincse birtokukban van. Bár nem valószínű, hogy e kincseknek több közük lett volna Attilához, mint az 1799-ben előkerült nagyszentmiklósi besenyő aranylelctnek, melyet a közvélemény Attila-kincsnek nevezett el, mégis rendkívül érdekes, hogy Kun László idején e kincseket Attilának tulajdonították és a hiedelem régiségét hangsúlyozzák. A 11. századi *Gesta* tanúskodik arról, hogy a dinasztia Attilát ősenek tekintette, ezért beszél talán Anonymus mindig Attiláról és sohasem a hunokról.

Az Isten ostorától való származás csak növelte az Árpádokban katonai hivatásuk, uralkodási képességeik tudatát.

Hogy a magyar hun hagyomány további alakulását megérthessük, gondolnunk kell arra, hogy Attila kettős képpel szerepel az európai közvéleményben: mint világpusztító és – sajátágosképpen – mint építő Attila is. A világpusztító képe már eddigi fejtegetéseinkből is előttünk áll; itt azonban külön figyelemre kell méltatnunk kézzelfogható nyomait. Nemcsak a venetiai, hanem más városok romjait is Attila dúlásaihoz fűzik. Így Arrasról olvassuk, hogy Szent Vedastus életében senkisésem lakta a várost, melyet Attila lerontott. Petronelláról Bongarsius a 16. században, Carnuntumról Ranzanus és Brown, az erdélyi római vízvezetékekről Dernschwam még a 16. században is azt állítja, hogy e nagyszerű római alkotásokat Attila pusztította el az ő magyarjaival.

De van építő Attila is. Németországban a Trier melletti Igeinél még ma is meglevő római diadalívről már a 12. században azt írják, hogy Attila emeltette. Ugyanakkor említik „Attila hídját” is. A 14. századi Jacques de Guise Annales Hannoniae-jában elmondja, hogy Attila a keleti gótokkal és gepidákkal együtt elpusztítja Austrasiát (az elpusztított városok között említi a Castrum Cesaris-nak nevezett római romvárost is), de fia Hernac erődöt épít Douai mellett, melyet ma is Hornaingnek neveznek. Almericusra hivatkozva elmondja azt is, hogy a hunok Bavai bevétele után „Hoyum (Hui), Hugniam (Heigne), Hugniacum, Subhugniacum, Hunoniam et consimilia edificaverunt. Folyónevek is őrzik a hunok emlékét: Hayne, Hunelle, le Honneau s más efféle. Ugyancsak a hunok adták a Bavai melletti Hugnies (Bougnies), Hon (Hon-Hergies), Surhon és más falvak nevét is. Sőt szerzőnk szerint a tartomány Hanonia neve is eredetileg Hunonia volt. E fantasztikus névelemzéssel szemben a toului Hugo azt állítja, hogy a hunok semmit sem építettek, csak

romboltak. Olasz földön Udine városát maga Attila alapította és egyik kapitányáról nevezte így. Udine dombját ugyanis a hun katonák sisakjukban és pajzsukon hordták össze. Viterboi Gottfried a 12. század végén arra járt és megbámulja ezt a csodát. Egy római tornyot ugyanitt Attila tornyának neveznek még a legújabb korban is.

Ugyanígy vagyunk a magyar Attila-mondákkal is. Már láttuk, hogy Aquincum romjai milyen korán lettek Attila városává. Ez a római világot romboló és újra felépítő Attila képe lebegett Kézai Simon előtt is, mikor hun történetét megírta. A magyar udvarban már ismeretes volt Attila, mint a magyar honfoglalók elődje, Álmosnak Mágóg révén ősrökona, a világ meghódítója. De nem sokai Kun László előtt, a mongol pusztítás után, 1254-ben, IV. Béla segítséget kér a pápától a tatárok ellen és azzal érvel, hogy Magyarország a nyugat kapuja, melyen át a pusztító keleti hordák hamar elérnek a nyugatot is. „Például idézzük Totilát, ki keletről jött a Nyugat leigázására és főleg Magyarország közepére helyezte székét.” A magyar udvarnál tehát ismerték Attilának Totilával való olaszos azonosítását is és szívesen felhasználták példáját, ha a kereszténység megfélemlítéséről volt szó. IV. Béla e levelében ép oly idegenül áll Attilával szemben, mint bármely más nyugati uralkodó. Ez volt, úgy látszik, az Egyház álláspontja; a 13. századi zágrábi breviárium például így állítja szembe Attila „magyar király” zsarnoki, kegyetlen és pogány uralmát utódjával Szent Istvánéval:

Nam ut Attila sub rege
 Hungarorum populus
 Tyrannidis lata lege
 Sevit incredulus,
 Sic sub Stephano régnante
 Vertitur crudelitas
 Quo figuras transmutante
 Formatur credulitas.

Érdekes különben, hogy e korban kezd divatba jönni az Attila személynév is. 1138-ból van az első adatunk, a többi hét 1221 és 1395 közé esik. Van Attila, Atila, Ethela, Etele, Etila alak is. A mai somogy megyei Atala község neve *is* ide tartozik, 1138-ban még az Atila nevet viseli a dömösi prépostság adománylevelében.

Attilának és a hunok emlékének azonban különösen kedvezett az a légkör, melyben IV. László udvari papja, Kézai Simon magyar hun történetét megírta. A kunnak csúfolt király alatt a keleti, mondhatnók turániaskodó pogányos szellem erősen lábra kap és így érthető, ha olyan mű születik ebben a légkörben, mely a nagy keleti pogány világhódító képét közelebb hozza a magyarsághoz és mintegy beleolvastja a magyar históriába, teljesen elmagyarosítja. De nem csekély része lehetett Kézai hun történetének megírásánál a kun és hun népnév azonosságának is.

E tekintetben jellemző, hogy mindjárt a hunok apológiájával kezdi és teológiai érveket felhozva cáfolja a gót eredetű nyugati hagyományt a hunok démonikus származásáról. Szerinte a hunok és magyarok a bábeli torony építőjétől, a jáfetita Nemrőtől vagy Menrőtől származnak és ennek Eneh (Ünő) nevű feleségétől. Nemrót két fiát Hunornak és Mog(y)ornak hívták. Többi gyermekei Perzsia földjén maradtak, melyet akkor Evilátnak hívtak. Egy nap Hunor és Mogyor vadászat közben egy szarvast vettek üzőbe, mely a Maeotis mocsaraiba csalta őket. A hely megtetszik nekik és apjuk engedelmével a két fiú népével együtt odaköltözik. Ott öt évig maradnak, a hatodik évben egy pusztaságon Belar fiaira bukkannak, kik között tartózkodott éppen Dula alán fejedelem két lánya is. A lányokat elrabolják és feleségükké teszik. Tőlük származnak a hunok és a magyarok. Onnan Scythiába vonulnak a Don, vagyis az Étül mellé. 406-ban aztán a hunok kapitányokat választanak, még pedig Velát, Kuvét, Kaducsát és Ethelát, Bendacuz fiát. Utóbbinak két testvére, Reuva és Buda szintén a hunok vezérei. Bírónak Kádárt teszik. A közösség azon-

ban bármelyiküket letehetette a tisztségéről. Majd felemelt zászlókai kivonulnak Scythiából és a besenyők, fehér hunok földjén, Sosdalián, Ruténián és a fekete kunok földjén át a Tisza folyóig hatolnak. A hely nagyon megtetszik nekik; sátraikat és kocsijait is maguk után rendelik. Az időben a Sabariából származó és longobárd születésű Macrinus volt Pannónia, Panfilia, Frigia és Macedonia kormányzója, ki meghallva a hunok közeledtét, segítséget kér a rómaiaktól. A rómaiak királya, a német Veronai Ditricus maga jön nagy sereggel a Dunához egészen Potentia városáig. Míg azonban Macrinusszal a haditerven tanácskozik, a magyarok az éj leple alatt Sicambriánál tömlőkön átúsznak a Dunát, a Potentia alatt táborozó római sereget meglepik és szörnyű mészárlást visznek véghez benne. Ditricus a Tárnokvölgybe húzódva ütközik meg a hunokkal és megveri őket. A hunok közül 125.000 ember esik el, Küve kapitánnyal együtt, a római seregből 210.000. Ditricus azonban jónak látja Tulnig visszavonulni. Ezalatt a hunok eltemetik halottaikat. Majd újra összeszedelőzködve, a hunok követik a visszavonuló rómaiakat és Cezunmaurnál újra megütköznek. Itt hun részről Vela, Reva és Kaducsza kapitányok esnek el, de a római sereg teljesen megsemmisül, Macrinus is elesik, Ditricusnak pedig egy nyíl halálos sebet üt homlokán. A győzelem után a hunok Attilát római módra királyukká teszik, d.e ő Budának adja a Tiszától a Donig terjedő országrészt. Magát pedig a hunok királyának, a föld rémületének, Isten ostorának nevezette alattvalóival. Következik Attila külső és belső jellemzése; színes képet kapunk fényes és gazdag udvaráról is: „Ethela király ugyanis barna színű, fekete s villogó szemű, széles mellű, büszke járású, alacsony termetű vala; szakállát, mint a hunok, megeresztve hordja vala. Vakmerőségben magamérséklő, csatákon ravasz és ügyelő, testéhez illő erejű, akaratajában nagylelkű, fegyvere csinos, sátra s öltözete tiszta. Szerfölkött buja is vala. Szekrényében pénzt tartani nem szeretett; miért is az idegen nemzetek szerették, minthogy

bőkezű és barátságos vala, szerfölött nagy keménységéért pedig hunjai csodálatosan félnek vala tőle. Azért is az egész föld kerekiségéről különféle országok nemzetei tódulnak vala hozzá, kikhez tehetsége szerint bőkezűen viseli vala magát. Mert táborában tízezer kaszás szekeret vitet vala, különféle művekkel, melyekkel a városokat és várakat romboltatja vala. Sátrait is a különböző országok módja szerint szokta vala készíttetni, s egy sátra oly híres és pompás vala, hogy csodálatosan összekapcsolt aranylemezekből lévén összealkotva, az ember tetszés szerint szétszedhette s újra egybeállíthatta, melynek vert munkájú aranyoszlopai kapcsokra jártak, közepette azonban üregesek s eresztékeiknél bámulatos mívű drágakövekkel voltak egybefoglalva. De aklai is, mikor táborba szállt, különféle országok lovaival valának telve, melyeket, bár látszott, hogy kedve telik bennük, oly bő kézzel osztogat vala a szűkölködőknek, hogy olykor-olykor magának nyereg alá alig volt egyikét lova. Azon aklok készsége bársonyból és bíborból vala, királyi székei aranyból és drágakövekből valának készítve, asztala s konyhaedénye is arany vala. Legtisztább aranyból, csodálatos munkával készült ágyát magával hordja vala a táborban.”

Győzelme után Szőnyben udvart ül Attila és fogadja a német fejedelmek és Veronai Ditracus hódolatát, kiről az író közben elfelejtette, hogy a csatában halálos sebet kapott. Aztán Sicambriából új hadra kelve Konstancot foglalja el, Zsigmond királyt Bázelnél megveri, aztán Argentínát támadja meg s falait lerombolva elrendeli, hogy e város mindenfelé nyitva legyen, miért is azóta Strassburgnak nevezik. Aztán Luxeuil, Besançon, Chalon-sur-Saône, Mâcon, Langres és Lyon városát rombolja le és a Rhône mellett eljut a katalánokig, hol seregét kétfelé osztja; egyik részét Míramamma, marokkói szultán ellen küldi, mire az esztét vesztve átmenekül Sevilleből Afrikába a gibraltári szoroson át. Attilát ezalatt meglepetésszerűen Etius római patrícius rohanja meg tíz királlyal egyetemben. A Belvider mezején szörnyű csatát vívnak,

melyben elesik Aldaricus gót király is és Attila teljes győzelmet arat. A Miramamma ellen küldött sereg azonban nem érkezvén meg idejére a nagy csatába, Attilától féltében Katalóniában marad; a hun nyelven „spán”oknak (ispánoknak) nevezett kapitányokról a földet ma is Ispaniának hívják. Aztán Toulouses, Reims-et, Franciaországot és Flandriát dúlja fel és Kölnben Szent Orsolyát a 11.000 szüzzel együtt kegyetlenül lemészároltatja. Majd Tübingiába vonul és Eisenachban udvart tart. Végül a dánokat (Dacos), norvégokat, frizeket, litvánokat és poroszokat igázza le. Hazatérve sajátkezüleg megöli testvérét Budát és a Dunába dobja testét, mert Sicambriát saját nevére merte neveztetni. A németek ezért Attila haragjától tartva Echulburcnak, a magyarok azonban nem törődve a tilalommal ma is Ó-Budának hívják Attila városát. Aztán megfigyelőket állít a világ négy sarkára. Majd újra nagy sereggel indul Itália meghódítására. Az adriai városokat egymásután rombolja le és Aquileiát, hová a pannóniai longobárdok nagy része menekült, úgy veszi be, hogy nyergekből ostromló tornyot rakat a város falai alá, miután látja, hogy egy gólya már költözni kezd a városból. A lakosok nagy része azonban elmenekül a Reált (Rialto) mocsaraiba és megalapítja Ö-Velence városát (Vecca Venesia). Aztán Venetia városai kerülnek sorra. Ravennában az ariánusok püspöke ráveszi, hogy Róma ellen vonuljon. De a római pápa Ethela elé megy és kéri, menjen ki Lombardiából. Minthogy Attila egy kivont karddal fenyegető aggot lát a pápa feje felett, megrémülve visszafordul és miután Ravenna ravasz ariánus püspökét megszarolja, megöleti papjaival együtt. Ez alatt Zoárd kapitány Apuliát és Calabriát dúlja fel egészen a montecassinoi kolostorig. Pannóniába visszatérve, a braktánok királyának leányát, a csodaszép Micoltot hozzák ágyához. De nászéjén a sok ital és szeretkezés következtében orrvérzést kap és a vér torkába folyván, megfullad. Micolt álmából felriadva látja, hogy mellette a király hült teteme fekszik s jajtásával felferi a

házat. A hunok megsiratják királyukat és odatemetik, ahová a honfoglaláskor elesett kapitányokat. Veronai Ditracus és a német fejedelmek ármánykodása folytán aztán a hun nép megoszlik; egy része Csaba mellé áll, ki Honorius görög császár leányától született, a másik Cremild fiát, Aladárt támogatja és akarja királlyá tenni. Az örökségért vívott csatában, melyet a hunok a mai napig „prelium Crumhelt”-nek neveznek, temérdek német hullott el; Csaba pedig 15.000 hunnal Görögországba fut Honoriushoz és bár ott marasztalják, mégis Scythiába tér vissza rokonaihoz, kik megfogadják, hogy eljönnek Pannóniába bosszút állni véreikért a németeken. A „prelium Crimildinum”-ból csak 3000 hun marad vissza, aki onnan elmenekülve a Csigle mezejére vonul, Árpád idejéig ott marad és magát már nem hunnak, hanem székelynek nevezi. Csaba fia, Edémen, vissza is jön a magyarokkal, korozmin születésű anyjával együtt. Csaba nemzetségéből származik Aba király.

Kézai hun honfoglalástörténetének alapjául azok a mendemondák szolgálhattak, melyek az előtte igen ismerős Dunántúlon egyes tárgyakhoz, dombokhoz, római romokhoz fűződtek. Egész pannóniai hun története efféle látható tárgyakra van lokalizálva. A hunok Sicambriánál, vagyis Aquincumnál kelnek át és ugyanide teszi krónikásunk Attila későbbi székhelyét. Százhalom az Érd mellett látható kelta dombtető, Potentiana civitast a római Matrica romjaira teszi Kézai. Macrinus és Detricus csapatai Tulnhoz vonulnak vissza és Cezumaurnál ütköznek meg újra a hunokkal: mindkét hely az ausztriai római limes nevezetes pontja; az előbbi Comagene, az utóbbi Citium néven szerepel a római térképen; Citium – Ceti muri-bőli lett a mai Zeiselmauer. Végül győzelme után Attila nagy udvart tart Sceuenben, vagyis Szőnyben, melyről mindenki tudja, hogy az Brigetio, Aquincum és Savaria után a legjelentékenyebb római város mellett épült.

A Tárnokvölgyben vívott nagy ütközet hunjait azonban nem

ugyanott temetik el társaik, hanem lejjebb a vaáli völgyben, amiért is e völgy Kézai szerint a „Cuve azoa”, vagyis Küve völgye nevet kapja. (Ez a mai Kajászó.) Kézai pedig azért viteti el a holttesteket 15 kilométerre délnyugat felé, távol a csata színhelyétől, mert ott van a római út és mellette egy különös kő, amely magához köti a hagyományokat: „Cuve kapitányt pedig amaz út mellett, ahol kőszobor van felállítva, szittyá módra ünnepélyesen a földnek adták át és ennek a területnek egyes részeit aztán Küve aszóának hívták.1- Egy idegen, talán francia szerzetes 1308 táján jár erre és ezt írja: „És megküzdöttek (t. i. a hunok) azon a nagy mezőn, mely Sicambria és Fejérvár között van, a tíz említett királlyal és legyőzték őket és a győzelem emlékére ott egy roppant nagy márványkövet emeltek, ahol fel van írva az előbb mondott győzelem, amely a mai napig fennmaradt.”

Ez a kő valóban megmaradt, mégpedig, mint újabb idő óta tudjuk, mind a mai napig. Kajászószentpétertől délkeletre a vaáli völgyben állott 1928-ig, ugyanott, ahol a katonai térképen egy pusztatemplom romjai vannak berajzolva. Mikor a pusztatemplom romjait a vidék lakosai kezdték saját céljaikra széthordani, Baracska község előljárósága a templom mellett álló római követ bevitette főterére s a kő jelenleg is ott áll. Az emlék egy 170 cm. magas 60 cm. vastag Jupiter-Oltárkő, melynek három oldalán Athene, Bacchus és Juno képmásai láthatók, míg a hátlapján levő rossz állapotban levő feliratból csak annyi olvasható ki, hogy Jupl térnek volt ajánlva. A legkülönösebb azonban az, hogy a kő hátlapján egy középkori keletű, domborművű kettőskereszt, az Árpádok jelvénye van a római felirat kellős közepébe bevésve.

Szerintem e kőnek döntő fontossága lehetett Kézai hun történetének megírásában. A helyi hiedelem a római követ egyszerűen a hun ütközet emlékének fogta fel és a rajta levő három római isten-ábrázoláshoz költötte bizonyára Kézai a magyar nevet viselő Béla, Reuva és Kaducsá kapitányokat, kik szerinte itt a tárnok-

völgyi csatában lelték halálukat. Kézai ide temetteti különben Attilát is. Ennek a helyi kultusznak lehetett kifejezése az a középkori puszta-templom és a kőbe, a latin felirat közepébe vésett kettős kereszt is, mellyel a kereszténnyé lett Árpádok talán ősük, Attila, és pogány vitézeinek emlékét óhajtották megszentelni. Vajda János „Magyarság és nemzeti önérzet” c. könyvében írja (71. 1.): „Kajászó-Szentpéter és Vaál között van egy régi kormos templomfal, erről minden ökrész gyerek azt tartja, hogy itt folyt hajdan a Duna egyik ága, itt lakott Attila és ez fal az ő városából, talán az ő házának omladéka.” A néphit tehát még a múlt század végén is Attilához kötötte a puszta-templom keletkezését, ahonnan a Jupiter-oltárkő előkerült. A baracskai kő a magyar hun és vele együtt a magyar nemzeti mondai hagyomány egyik legérdekesebb emléke.

E szétszórta helyi hagyományok összeegyeztetésére eszelte ki pannoniai hun-történetét Kézai, ki ezen a vidéken, a Dunántúl északi felében, különösen ismerős volt, hiszen szülőfaluja Kéza is erre a területre esik.

Bizonyára fejlett magyar hagyomány volt Attila gazdagságának hite is, hiszen láttuk, hogy éppen Kun László, aki számára Kézai történetét írta, tárgyalt Ottokárral Attila kincseinek kiadásáról; Kézai leírása Attila gazdagságáról, csodálatos sátrairól, talán a magyar király és a kunok sátrainak szemléletéből és ama mesés gazdagságra vonatkozó hiedelemből keletkezett.

A nyugati források felhasználásával Kézai tudatos módszerrel vagy tudattalan naivitással keveri össze Attilát, Totilát, sőt a spanyol VIII. Alfonzot is, mert ő az, ki a mórok szultánján, a Miramammonán, az „amír al mu,minín”-en nagy győzelmet aratott Navas de Tolosa mellett s kiről talán a spanyol földről jött Bojót urai, a martinsdorfiak beszélhettek neki. Ausztriába meg talán azért viszi Kézai a hunokat, mert ezen a vidéken kezdődött Nagy Károly irtóhadjárata a hunnak mondott avarok ellen. Ein-

hard évkönyveiben meg is nevei Tulnt, „Comagenos civitas”-t, mint az ütközet színhelyét. A kapcsolatot Kézai annál könnyebben megtalálhatta, mert hiszen külföldi forrásokban is előfordul az a vélemény, hogy Nagy Károly avarirtó hadjárata bosszú volt Attila pusztításaiért, sőt van olyan forrás is, mely Attilát éppen avar királlyá teszi. Az is feltűnő, hogy Nagy Károly e hadjáratának egyik vezére a Theodericus (= Ditrucus) nevet viseli. Tuln körül tehát élt az avar-hun ütközetek emléke és bizonyára Comagene romjai tartották fenn a köztudatban.

A hun-avar azonosság hitében tölti meg Kézai hun történetét az avar-longobárd harcok egyes mozzanataival is, sőt Tübingiába is talán azért viszi el Attilát, mert forrásaiban olvasott az avarok harcairól, melyeket ott Chlotar király, majd Brunihild frank királynő és két fia, Theudebertus és *Theudericus* ellen vívtak.

Legkedveltebb eljárása azonban Kézainak, hogy a későbbi magyar történelmet, bizonyos honfoglaláskori neveket, Péter-Aba harcainak epizódjait, sőt a német-magyar ellenségeskedések egész történeti szemléletét visszavetíti Attila korára, hogy kitöltse a helyi vértelen és eseménytelen mendemondák hézagait.

Kézai tudományos és jogos eljárásnak tekintette a Sevillai izidor óta különösen elterjedt névelemzést is s ennek segítségével -a nyugati források catalaunumi csatájából katalóniai megszállást csinált, a magyar ispán szóból pedig levezette Hispánia nevét. Mint-hogy így a catalaunumi mezők eltűntek a történelemből, egy más, talán francia eredetű helyi hagyomány alapján egy Belvider (Bealwier, Beauvoir) nevű helyre teszi a nagy csatát, melyhez hasonló adatot egy 14. századi fantasztikus b.elga-francia világkrónikában is találunk. Kézai különben nagy hun győzelemmé alakítja a catalaunumi csatát, a nyergeket pedig, melyekből Attila Jordanes szerint máglyát rakatott végső szükség esetére, átviszi Aquileia falai alá és ostromló falat épít belőle. Ugyancsak névelemzés alapján csinál a történeti Blédából Budát, hogy az Etzelburg és

Budavár elnevezések különbségét megmagyarázhassa, kiépitve a nyugati forrásokból merített gyilkossági adatot egy valóságos Romulus-Remus-féle városalapítási történeté. Ugyanilyen naiv merészséggel magyarázza Strassburg nevét is; a helyi történelemben nyomát sem találjuk annak, hogy Attila azért romboltatja le Strassburg falait, hogy mindenki szabadon járjon-keljen át rajta.

Hősének nagyságát vélte növelni azzal, hogy egy híres középkori meseszerű Nagy Sándor-életrajzból a másik világbíró feleségének, Roxanenak braktán származását alkalmazta Attila utolsó ágyasára és a bibliai Dávid király feleségének, Micolnak nevét ruházta rá csekély módosítással.

Ma már tudjuk azt is, hogy a „proelium Crumhelt”, illetve „Crimhild” is sok más eseménnyel együtt egy későbbi magyar eseménynek, a kelenföldi, vagyis német azonosítással kreenfeldi csatának visszavetítése Kézainál, de valószínűnek látszik, hogy a magyar krónikás tudomást szerzett valamilyen formában a német hősmondákról, esetleg a Nibelungi énekekről is és ezért változtatta a krónikából ismert Kreenfeld nevet is Crumheltté. S valamint Sicambria és Etzelburg idővel hivatalosan használt nevekké lettek, úgy találunk később *Krumhelt ferdéje* nevű patakot Óbuda mellett, melyet Mária királyné 1388-ban az óbudai klarisszáknak ajándékoz.

Sok fejtörést okozott már a kritikának, hogyan került bele a Veronai Detre és Aladár (= Ardaricus), mint Attila fia a hunok összeomlásának történetébe. Erre sem a német hősmonda, sem a történelmi adatok nem látszottak fogódzót nyújtani. De ha elővesszük Theodoricusnak egyik 12. századi életrajzát, kiderül, hogy ez a sajátos történelmi szinkretizmus már Kézai előtt külföldi forrásokban is végbe ment. Itt is Theodoricus vezeti a hunokat megsemmisítő germán hadakat és bár Ardaricus gepida király nem mint Attila fia harcol a nemzeti párti hunok ellen, mint Kézainál, ott van ő is a germánok hadai között. A híres keleti gót

királyból Kézai romantikus fantáziája sötétlelkű intrikust csinált, afféle cselszövőt, akire alkalmazta a Salamon-kori eseményekből ismert Vid történeti szerepét, Ardaricus gepida királyból pedig könnyű szívvel csinálhatott Attila-sarjadékot az, aki Dávid király és Nagy Sándor feleségéből állította össze Attila utolsó nejeinek nevét és származását.

Igen bonyolult a Csaba-monda és a székelyek hun eredethagyományának kérdése, mert itt Kézai valószínűleg valóságos hagyományt rongált meg tudákos átköltésével. Főtörekvése talán az volt, hogy egy Csaba nevű ösön keresztül Aba király nemzetségét Attiláig visszavezesse s így ennek a nem éppen nyugati tájékozódásé királynak uralkodói jogait leszármazási alapon is igazolja. Hun történetében felhasznált egy régi hagyományt, mely tudott a görög birodalomba bevándorolt magyarokról vagy hunokról (Anonymus „sobamogera” nevű népe). Csabán a történeti Irnik-Ernacot kell értenünk, ki itt Kézainál magyar nevet kap. Sőt történeti hagyománynak látszik Csaba keletre vándorlása is, mert a bolgár fejlődmi lajstrom megőrizte Attila fia keleti uralkodásának emlékét. Viszont nem szabad elfelednünk, hogy Jordanes bőven tárgyalja Attila fiainak harcát, valamint keleti dáciai és déli balkáni szétvándorlását. Ő is elmondja, hogy Ernák, Attila fiatalabbik fia az övéivel együtt Scythia minor, vagyis Dobrudzsa vidékére költözik, két másik testvére, Emnetzur és Ultzindur Dáciába vonul, sok hun pedig Görögországba, ahol Jordanes idején a Sacromontisi és Fossatisii nevet viselik. Sőt később a Duna mellett hadakoznak még a gótok Attila egyik ivadékával, Mundoval is. Itt is a tudós információ keveredik tehát valami halvány történeti hagyománnyal. Persze nem Kézai fantasztikus elbeszélése az, melynek segítségével a két elemet egykönnyen elválaszthatjuk egymástól.

Történeti hagyományt őriz valószínűleg Kézainak az a helye is, ahol Belár nejeiről és gyermekeiről, Dula alán fejedelem két leányáról és ezek elrablásáról van szó és bár a csodaszarvast üldöző

fejedelmi testvérpár mondájának egyes részleteit Jordanesen keresztül bizánci hagyomány alapján meséli el a krónikás, nem lehetetlen, hogy valami magyar hagyomány is élt a testvérösök vezérállatáról, amilyen számos keleti nép eredetmondájában előfordul. Ez az a sovány mondai anyag, amit Kézai elbeszéléséből kihámozhatunk. Több, aránytalanul több az idegen eredetű részlet és tudós kombináció, mint a tényleges mondai hiedelem. De azért a történet alapja mégis mondai; helyhez kötött mendemondák és családi, nemzetségi hagyományok szerves egybeillesztése céljából készült. Kézai műve a maga korában mint irodalmi alkotás is jelentékeny; kétségtelenül annak a keleties, pogánykodó szellemnek kifejezése, mely Kun László alatt az ősnak képzelt Attilában kereste mintaképét és hadi dicsőségének hivatásszerű kiteljesülését.

Hatása Magyarországon döntő jelentőségű; az utána jövők, Kálti Márk, a Képes Krónika szerzője, a Dubnici és a Pozsonyi Krónika, a Sambucus-kódex, a Mátyás-korabeli Chronicon Budense csaknem szóról-szóra átveszik Kézai hun történetét, legfeljebb másolás közben rontanak furcsa és ismeretlen nevein. Így lesz Belviderből utóbb Bewinde, Macrinus Martinus alakkal váltakozik. A későbbi krónikások közül egy sem vetette össze ezt a sajátosan egyéni ízű történeti regényt a nyugati források adataival; a leírt szöveg olyan tekintély volt előttük, hogy nem mertek vagy nem is akartak rajta változtatni. Ebből a távlatból nézve bámulhatjuk Kézai Simon merészségét és önállóságát, hogy a többi középkori íróval ellentétben ennyi önállóságra valló elmeművet alkotott. Érdekes többletet csak Kálti Márk Képes Krónikájának az az adata jelent, hogy Hunor és Mogyor nőrablása akkor történt, mikor Belár fiai és Dula leányai a kürt ünnepét ülték és körtáncot lejtettek; a muzsika hangjai csalták oda a vadászó testvérpárt.

Külföldön is elég jelentékeny Kézai hatása, bár kisebb körre szorítkozik. A legérdekesebbek olasz elterjedésének nyomai. Az őstörténetük iránt érdeklődő velencei történetírók figyelmét felkel-

tette a magyar író műve, mely tulajdonképpen az első, szerves egységet alkotó hun történet volt. Van olyan velencei eredetű történet, mely megelégszik azzal, hogy velencei olasz hagyományokat és néhány nyugati eredetű adatot beleilleszt Kézai kivonatos hun történetébe. Ez a *De origine Hunnorum Venetus c.* rövid krónika a hunok eredetének Kézai-féle és hagyományos nyugati mondájával kezd és azt egészen a székelyek csiglamezei letelepedéséig folytatja, majd az avarok történetének néhány adatával zárja le.

A hun királyok sora az ismeretlen szerző szerint: Vitalani és Pemudruch vagy Asdrubal, Attila atyja, majd Rugil és végül Buda vagy Béla, vagy Asdrubal és testvére Ethela. Már itt látjuk, hogy az olasz hagyomány Osdrubalja is egyesül Kézai anyagával.

Majd következik az első honfoglalás története, de a hun kapitányok elmaradnak, helyettük maga Attila hozza ki Scythiából népét. Ő támadja meg Macrinust, ki mellől még Detricus hiányzik; Detricus egyáltalán nem szerepel ebben a kivonatban. Aquileia ostrománál megkapjuk a hagyományos olasz sólymos hadicselnek az ismertetését, majd igen részletesen az egyes velencei menekülések folytán létrejött városszalapításokat, ami megint olasz forrás használatára vall.

Minthogy ez az olasz Attila-életrajz csaknem szóról-szóra megjelölhető a velencei Paulinus Minorita világkrónikájában, sőt megtaláltam egy kiadatlan velencei őstörténetben is, melynek szerzője igen bő részletezéssel kapcsolja Kézai kivonatához a tengerparti városok keletkezésének történetét, azt kell hinnünk, hogy Kézai kivonatos alakjában igen kedvelt és nagyhitelű forrás volt a fényes adriai városban és Venetia tartományban és így az a sajátos hely Zet áll elő, hogy Kézai, ki a legendás velencei őstörténetet ismerte és felhasználta, erősen hatott ugyanennek a velencei őstörténetnek további alakulására. Paulinusból vagy talán egy ma még ismeretlen kivonatából került át Kézai még kivonatosabban Dandolo András velencei dózse híres *Chronicum Venetum*ába.

Kézaitól került a magyar-hun történet a németül olvasó közönség elé is; a 14. századi Mügein Henrik német krónikája és egy szintén Nagy Lajos alatt írt latin verses kivonat közvetítette Kézai regényét Ausztria és Németország felé.

Kun László papjának történetírói módszere azonban nem egyedülálló a középkorban; a regényes eredetmondák úgyszólván divatban vannak. Láttuk, milyen merész epikai kitalálás Saxo Gramaticus hun története s ez a merészség Saxo egész dán östörténetét jellemzi; idézhetnők a 14. századból Jean dOutremeuse világhírókronikáját, hol Flandria östörténetébe beállítva szerepelnek mesebeli hunok és magyarok a történetiekkel együtt. De már Kézai előtt, a 13. század táján készült a „Lengyel-magyar krónika” is, s itt valószínűleg még a magyar ősgesta alapján, de teljesen szabad átköltésben kapjuk meg Attila történetét a délszláv népek, de különösen a horvát nép östörténetével kapcsolatban. Ez az elbeszélés ugyanazzal az önkényes módszerrel íródott, aminőt Kézai használt, mikor hun történetét összeróta. Attila itt az Aquila nevet viseli azzal a céllal, hogy Aquileia lerombolójából annak alapítójává lépjen elő. Aquila az első magyar király, ki valahonnan északról indul el a világ meghódítására. Előbb Litvániát, aztán Skóciát foglalja el, hol Szent Brandán nyugszik, majd Dáciába, vagyis Dániába megy. Onnan hajóra szállva a Rajnán Kölnbe ereszkedik alá, hogy Orsolyát és a 11.000 szüzet lemészárolja - ezt a legendát hosszas elbeszélésben kapjuk -, majd Ausztriába, vagyis Austrasiába vonul, onnan Apuliába, ahol a franciákkal és normannokkal ütközik meg. Egy angyal inti, ne merjen Rómába menni, ahol az apostolok nyugszanak, hanem e helyett térjen vissza és bosszulja meg Casimir horvát-szlavón király halálát. Erre Venetiába indul s ott új várost alapít, melyet róla Aquileiának neveznek és Carinthián át Horvát-Szlavonország határához ér. Nyolc napi harc után legyőzi a horvát-szlavón királyokat, kik Casimirt meggyilkolták. Ezután átkel a Dráván és némi töprengés után elhatá-

rozsa, hogy szláv és horvát asszonyokkal házassítja össze népét és maga is a sclavok fejedelmének lányát veszi el. Majd átvonul a Dunán túl elterülő termékeny földre, mire a szlavónok és horvátok királya Sipletbe menekül. Végül a Tiszán is átkel. A nagy síkság igen megtetszik nekik és saját dicsőségére elnevezi Ungariának. Majd a föld felosztása után vezéreivel együtt elhatározza, hogy ha sok fia születik, az elsőszülöttnek adja az uralmat. Született is fia, mégpedig Columan, aki horvát nőt vesz feleségül. Ennek a fia, Béla, apja halála után visszamegy Aquileiába és a görög császár lányát veszi el. Végül ennek a fia Jesse, vagyis Géza, kinek lengyel felesége Athleita (Adelheid) a magyarokat a keresztény hitre téríti.

Itt is, mint Kézainál, a nemzeti cél és hiúság érdekében történik a valóságos események regényes beállítása. Attilát és magyarjait a szerző a délszlávok testvéreivé teszi; a két honfoglalás helyett egyet kapunk, miközben elsikkad Árpád egész családja és Attila-Aquiláról egyenesen Kálmánra ugunk, kiből Géza fejedelem őse lesz. Ugyanaz a visszavetítő módszer ez, amit Kézainál is megtalálunk. A délszláv hódítás László és Kálmán alatt folyt le; a krónika írója Attilára vetíti vissza, hogy annál nagyobb régiséget adjon a magyar-szláv dinasztikus kapcsolatoknak.

Van még egy állítólag középkori Attila-életrajz – kéziratai csak a 15. századból maradtak ránk -, s ez Iuencus Caelius Dalmata néven szerepel, az irodalomban. De itt hiába keresnők a mondai alakításnak újabb nyomait. Sőt néhány hagyományos motívumot nem számítva, talán még a kritikus renaissance idején sincs olyan író, ki ennyi józan szárazsággal írta volna meg Attila életrajzát. A szerző néhány olasz eredetű hagyományra és Jordanes-Paulus Diaconusra támaszkodik, mindenütt kerüli a mesészerű vagy legendás adatokat, elhagyja még a közhelyszerű boszorkányfaun származási mesét is. Méltó volna akármelyik felvilágosult humanista szerző tollára s érthető, hogy Leonardo Aretino Bruni

(1373-1443) saját neve alatt ki is adta Iuvenus Caelius művét, hisz kitűnően hozzáillett gót történetéhes.

Thuróczi János *Chronica Hungarorum*a újabb fordulópontra magyar-hun-hagyomány fejlődésében. Brünben és Augsburgban megjelent művét (1488) hamarosan szétkapkodták és így a magyar hagyomány egyszerre ismertté lett egész Európában. De Thuróczi hun történetében nem elégszik meg Kézai elbeszélésével, melyet bizonyára a Budai Krónikán keresztül ismert. Ő az első magyar író, aki a nyugati történelmi hagyományt, melyet Kézai oly önkényesen átgyúrt, újra értékeli és Kézai regénye mellé helyezi. A nyugati hun anyagot egy olasz kompilátor, Antoninus firenzei püspök *Chronicájából* veszi át, mely néhány évvel azelőtt több kiadásban megjelent és melyre Thuróczi több ízben utal is. Antenninus maga két igen népszerű középkori kompilátor, a német Sigebertus Gemblacensis *Chronica Germanicarum*-át és a francia Vincentius Bellovacensis *Speculum Historiale*-jának anyagát dolgozta bele saját krónikájába. Így kerül végre magyar író művébe a hunok származásának gót fogalmazású mondája, mely ellen Kézai annyit kardoskodott. Így kapta meg végre a magyar olvasó is – igaz elég röviden – Szent Nicasius és Eutropia mártírok történetét, Szent Auctor és Szervác metzi legendáját, Szent Orsolya teljes passióját, melyet Kézai csak röviden vett fel történetébe. Orléans ostromának és a catalaunumi csata előzményeinek elmondásában is Antoninust követi Thuróczi, amint elmondja, hogy az Orléans-t ostromló Attila ellen Aetius nagy sereggel közeledik, mire egyenként kínál barátságot a gót Theodoricusnak és a római Aetiusnak, hogy ravasz módon szétválassza őket. De Aetius eszébe juttatja Theodoricusnak, hogy a hunok üzték el a gótokat hazajukból és így megghiúsítja Attila cselét. Ellenben teljesen ismeretlen Antoninusnál annak a remetének a története, akit Orléansból a catalaunumi síkra ment a hunok elfognak és Attila elé hurcolnak. Ez, úgy látszik, Thuróczi egyéni kitalálása, hogy meg-

magyarázhassa a Flagellum Dei kifejezést. A jóstehetségéről ismert remetét Attila felszólítja, mondja el, mi sors vár rá. A remete egy ideig hallgat, majd megszólal: „Nagyságos Fejedelem! Tudatlan embert kényszerítsz arra, hogy az isteni akaratot kifejezze? Milyen égi tehetséget látsz te bennem, ki a föld férge vagyok? De nehogy azt hidd, hogy te az én Istenemtől, akit te nem ismersz és akit te üldözöl, bármit is bírsz, vagy hogy én te neked a jövődéből többet tudok elmondani, mint amit nekem a nyelv segítségével kifejeznem szabad, megnyitom szára számat.” Majd így szól: „A mindenható Isten, aki annyi nemzet fölött gyakorolja uralmát, mostanában kezdedbe adta az ő szigorúságának kardját. Te vagy ugyanis az Isten ostora és a te keménységeddel az ő igazságától elhajlók istentelenségét maga az Isten akarta megbüntetni; de visszaveszi tőled ezt a kardot, mikor akarja és azt másnak adja át. Hogy pedig megtudd, miszerint háborúban mindeneket legyőzni nem emberi, hanem isteni hatalomban áll, ezúttal a csatában alul maradsz a rómaiakkal szemben, de azért kezdedből a kiszabott idő előtt nem hull ki az üldözés kardja, sem pedig ezúttal uralmad nem semmisül meg teljesen.”

Attila nagyon csodálkozik e szavakon és ekkor kérdezi meg a madárjósokat, mint Jordanes is beszéli, a csata kimenetele felől. Majd következik a catalaunumi csata leírása, most már nyugati alakjában, de a Miramammona badar históriájával együtt. Thuróczi később is több ízben utal a remete jóslatára, amit ő maga illesztett bele az elbeszélésbe.

A catalaunumi csata leírását Antoninus nyomán az ismert részletekkel együtt kapjuk meg. Bővebb egyéni kifejtés csak akkor következik, mikor Aetius rábeszéli az elesett apja örökébe lépő nyugati gót Thorismundot, hogy térjen haza országába. Itt Thuróczi hosszás szónoklatokat tartat történeti személyeivel.

A catalaunumi csata után aztán Attila bízva abban, hogy a

rómaiak nem mernek többé vele megütközni, tovább pusztítja Galliát. S itt Thuróczi hexameterben szólaltatja meg Attilát:

Stellae cadunt, terra tremet, en ego malleus orbis!

És hozzát teszi, hogy ezután a remete jóslata szerint magát fia-gellum Deinek hívhatja.

Mindennek a nyugati forrásokban nyoma sincs. Majd Kézai-kivonatokkal váltakozva következik Szent Nicasius reims-i martiromsága, Szent Lupus és Troyes csodálatos megmenekülése, Szent Orsolya története, melyet azonban már más forrásból merített Thuróczi, mert Antoninusnál hiába keressük Orsolya vőlegényének, Ethereusnak és Tyriacus pápának nevét. Az itáliai városok pusztulásánál Aquileia történetét Kézai és Antoninus elbeszéléséből állítja össze és így először jelenik meg magyar íronál a Paulus Diaconus elbeszélése óta nyugaton általánosan ismert szemérmes Digna öngyilkosságának története, ki a hunok előli félelmében a folyóba öli magát. Velence történetét is kiegészíti Antoninus anyagával. A velenceiek a Castellum nevű dioecesisban városokat építettek, de Attila pusztításaitól félve, az Altus Rivusra menekültek. Utoljára Attila halálának elmondásánál tör ki Thurócziból a retorika: „Óh jaj! a világ dicsősége, kit az istenek akarata vezetett útn, az a király, aki mint ellenség, oly sok nemzet vérént ontotta, saját maga véréntől megfulladt.”

Janus Pannonius, a nagy magyar humanista költő, elveszett Annaleseiben a magyar történetet bizonyára az első honfoglalással kezdte mint Bonfini. Vakmerő feltevés arra gondolni, vajjon nem ennek a költeménynek emlékével készült-e Thuróczi hexameter, melyet Arany János is oly kifejezőnek talált, hogy belefördította a Buda Halálába?

Thurócziból egyébiránt sokszor idézik a magyar-hun mondai hagyomány elevenségének és szívósságának bizonyítására azt a helyet, ahol elmondja, amint a megvert római sereg vezére, Detri-

cus súlyosan megsebesülve Rómáig nyargal, homlokán hordva a hun nyilat, miért is – mondja Thuróczi – megérdemelte, hogy a magyarok nyelvén a mai napig „halalthalon detreh”-nek mondassék. Szerintünk e hellyel ősi hagyományt bizonyítani kissé elhamarkodott dolog, sőt inkább az a valószínű, hogy mióta a Budai Krónika révén (1473) a hun történet általánosan ismeretes lett a magyarok között, a magyar énekmondók felhasználták a krónika anyagát és Kézai egyik ellenmondását meseszerűen kidolgozták. Kézainál ugyanis Detricus a cezumauri csatában Jordanes gót királyának mintájára *halálos* nyilsebet kap, de nem sokkal utána újra felbukkan, hogy hódoljon Attilának. Ezért eszelték ki a magyar énekmondók a „haláltalan” Detrét, ami nem csekély leleményre vall. Tudománytalan eljárás volna itt az írott szöveg hatásának lehetőségét kizárni és az újabb korok énekeseitől a fantázia alakító erejét megtagadni. Olyanféle énekek szólhattak Attiláról és Detréről már ekkor, amilyeneket a következő században a nyomtatott krónikák alapján Csáthy Demeter ír a magyarok bejöveteléről, vagy Walkay András Attila eredetéről, Gosárvári Mátyás Attiláról és Sicambriában való meglepedéséről. Thuróczi tehát, mikor a haláltalan Detrét emlegeti, valamilyen énekmondóra emlékezik, aki az első honfoglalást választotta tárgyául és bizonyára Oláh Miklós is ilyenre céloz a haláltalan Detrével kapcsolatban.

Érdekes az az adat is, melyet Thuróczi Detre sisakjáról mond: „mesélik, mondja, hogy ennek a Detrének olyan sisakja volt, hogy azt minél jobban koptatta, annál nagyobb fénnel ragyogott.” Ugyanezt mondta egy 13. századi német költemény, az Eckenlied is Dietrich fénylő sisakjáról, a Hiltegrinről. De 1488-ban már Thuróczi, vagy a magyar énekmondó, valami német népkönyvből is vehette ezt a meseszerű adatot, mely különben semmi-féle vonatkozásban nem áll Attila mondájával.

Mátyás korában különben az Attila-kultusz második virágzását élte s bizonyára a király politikai eszméi, személyes vonzalmai

is nagy szerepet játszottak ebben a népszerűsítésben. Maga Thuróczi „második Attilának” – nevei Mátyást, Tubero Attila után a magyarok legdicsebb királyának. Bonfininak adott megbízásában Mátyás külön kiemelte a hun történet megírását s Bonfini nagy buzgalommal igyekezett megfelelni a követelményeknek, egymás mellé rakva a nyugati és a magyar források adatait, bár ez utóbbiakat mindig némi lenézésel idézi. Bonfininál Attila nagy szónoklatokat tart liviusi minta szerint és bennük a római istenekkel társalog. Bonfini műve aztán döntőleg Attila felé fordította a magyar közszellem érdeklődését s az ő műve óta a magyar ember inkább Attila, mint Árpád unokájának tekintette magát. „A 15. századi magyar udvarban a krónikák olvasása, illetőleg közvetett megismerése révén általános volt a magyarságnak a hunoktól való származtatása és teljesen kialakult már a katonás, kemény jellem, mint nemzeti tulajdonság felismerése” és a kódexirodalomban vakhányszor az Orsolya-legenda révén a hunokról szó esik, azt a fordítók habozás nélkül a „magyar” szóval adják vissza.

A Mátyás-kori Attila-kultusz oly nagyfokú volt, hogy ezt a külföldi humanisták is észrevették és ily módon jutott a dipke mata-humanista Callimachus Experiens arra a gondolatra, hogy Attila életrajzát megírja azzal a rejtett szándékkal, hogy az életrajzba belevitt tendencia Miksát harcra ingerelje. Kitalál újabb részleteket is célzata érdekében; ilyen például a troyes-i sokgyermekes asszony esete, kin Attila-Mátyás megkönyörül, vagy a hízelgő Marullus költőé, kit Attila kegyetlenül megbüntet, mint ahogy Mátyás szokta volt tenni a hízelgő poétákkal. Attila-arc képét Mátyásról festi; ravasz, eszes, célja érdekében mindenre képes zsarnok Attila-Mátyás és mikor egy félszázaddal később Machiavelli II Principe-jét megírja, Callimachus Attilája új kiadásokat ér el, mert a szerző már Machiavelli előtt megrajzolta a „Principe” típusát.

Európában Thuróczi műve népszerűsítette a magyar Attila-

hagyományt és például a francia Jean Lemaire de Belges, a nagy prehumanista költő galliai történetében felhasználja hun történetét, sőt még a Buda-gyilkosságot is elmondja Sicambria-Buda történetével kapcsolatosan. A sokat emlegetett bajor Aventinus-Turmair is csak Thuróczi adatait forgatja, bővígeti a német mondai hagyománnyal és saját találgatásaival; fölösleges nála a hun gesta valami ősi forrásának nyomait keresni.

A könyvnyomtatás óta Bonfini és Thuróczi révén a hun történet a magyar nép széles rétegeiben elterjed; énekmondók, történetírók adják elő latinul és magyarul a magyarok első honfoglalását és Attila dicsőséges életpályájának drámai fordulóit. De helyi hagyományok, apró kis mondák is alakulnak, melyek láthatólag a nyomtatás útján már ismert Attila-történetből táplálkosnak. A legrégebb e hiedelmek között a Csába-íre nevű növény mondája; ezt a híres francia botanikus Clusius Károly jegyzi fel „*Stirpium nomenclator pannonicus*” című, Antwerpenben, 1584-ben megjelent könyvében. A *Pimpinella Germanica Saxifragat* nevezi így és elmondja, hogy Csaba király, Attilának Honorius leányától született kisebbik fia egyedül marad vissza 15.000 emberével s ezzel a füvel gyógyította meg sebesült vitézeit. Clusius Német-Újvárt mint Batthyány Boldizsár vendége Beythe István lelkésztől hallotta ezt a történetet, mely egészen nyilvánvalóan Kézai elbeszélésére megy vissza.

Egyes családok kincstárában is találunk nemsokára Attilának tulajdonított tárgyakat: így a Drugeth-kincstárból került Széchy Máriához „Attila pajzsa”, egy középkori acélpajzs és „Attila buzogánya”, de Munkács bevétele után e műemlékek elkallódtak. Valószínűleg már ekkor kezdik keresni Attila kincsét, Hideszamoson már 1716-ban tudnak róla.

A többi efféle hagyomány mind a múlt századból való. A nemzeti romantika, nevezetesen Arany János nagyszerű költemenyei és népszerű történeti munkák, talán a ponyva is

általánosan ismertté tette a hun történetet, melyet most már igazán hun mondának lehet nevezni, ha elfelejtjük, hogy egy zseniális költő képzeletében kapta színét, egységét, indokolását. Különösen a Székelyföldön keresték ez időtől fogva mindenütt Attila és Csaba nyomait.

Ha ezeket a helyi mendemondákat átvizsgáljuk, észrevevesszük, hogy napjainkban ugyanaz a folyamat játszódott le, mint Kézai korában. Egy bizonyos történeti tudatot, mely most már a magyar középkorénál jóval színesebb volt, igyekszik mindenütt a nép – s itt szerintem elsősorban az írástudó papok, tanítók és másodsorban a népkönyvek olvasói jönnek tekintetbe, – hegyekhez, vizekhez, várromokhoz kapcsolni, vagy pedig meglévő hely nevekbe belemagyarázni erőltetett fületimológiával, ép úgy, mint Kézai Simon mester.

Ilyen vizekről szól pl. az a monda, hogy Attila egy nagyszakállú öreg ember utasítására kardjának földbe szúrásával fakasztja foglaló csapatainak felüdítésére a Kisbodzát és az, mely szerint a hunoktól szétvert oláhok véréből fakadt a Csudástó forrása, a rákosi borvíz. Hegyek, várromok fordulnak elő a következőkben: Székelyudvarhely határában a Szarkaköszirt alatt épített várában tartotta Attila első székhelyét; vadászkastélya a Hegyesdomb tetején épült, itt halt meg magyar romantikus írótól Rékának nevezett első felesége, kit a „Ritka kövi” nevű szikla alá temettek. Kadicsa, Zeta és Rava nevű várak a hunok hasonló nevű vezéreitől kapták nevüket, kiket Kézai említ először. Szíjártóházán sátra számára dombot emeltetett Attila. Van fája is: Pördefölde környékén álmában a rácok meglepték és a vezér dárdája csak azért nem érte el, mert hirtelen egy tölgyfa mellé ugrott.

Szómagyarázó eredetre vallanak a következő hiedelmek. Réka királynőt Rékas határában vagy a Réka patakban temették el. Erdélyből Attila a Tisza mellé, majd Etellakára, Debrecen mellé

tette székhelyét. Testvérének Budának vára Udvarhely mellett, Budváron volt, amit a romok is tanúsítanak és halála után hármas koporsóban ide temette magát kincseivel együtt nagy titokban. Más hagyomány szerint Attila karddal támadt rá Budára és menekülése közben Szolnok határában „szónak kérve”-szúrta le. Csaba egyik csapata a maroszeői Csittszentivány határában telepszik meg, mert a vezér csitt szóval nógatott lova sehogysem akar tovább menni. Egy csapatvezető: „gyér, jó” vagy „gyér, jó” szavairól kapta nevét Gyergyó stb. stb.

Sokat foglalkoztatja a képzeletet az Attila foglalása elől elrejtett Dárius-kincs; ezt Kolozsvár határában a Szentjánoskút körül, a kolozsi kétévenként megnyíló Tündérvárban, a tordai hasadékban, a siklódi Disznókő oldalában, ott ahová a nap első sugara esik, a tordaaranyosi Bodzafordulóban, a szentábrahámi Ingotakban, a sebesvári Cigányhavason, a homoródalmási barlangban keresik; e két utóbbi helyen tündérek őrzik.

Attila sírját is makacsul keresi a nép képzelete: Dombegyháza határában, a battai Százhalom Attila-vára nevű dombja alatt vagy a baracscai Szentiványi-pusztán (ez a kettő valószínűleg középkori hiedelem felújulása), a rétszilasi Sárrét egyik dombjában, Atala somogyi falu határában, avagy a Budvár oldalában, aranykoporsóban, temérdek kincssel együtt. És mióta Ipolyi Magyar Mythológiájában arról regél, hogy Attilát egy folyó medrébe temették (mint Jordanes Alarichját), azóta a Tisza-Maros-vidéki nép képzeletét izgatja Attila hármas koporsója. De a jászberényi Zagyva egyik ösvénye alatt is rejtőzhet. Ugyancsak Ipolyi óta ismeretes a Hadak útjának mondája, melyet Lugossy küldött be a nagy romantikus fantáziával megáldott magyar etnográfusnak. Semmi okunk nincs rá, hogy megszorult székely vérei segítségére a Tejúton át siető Csaba szép meséjét a 18-19. századnál régebbi időre tegyük s ezen nem változtat az sem, hogy már a középkori Schlägeli Szójegyzékben megtaláljuk a Tejútnak

„hadi út”-féle értelmezését, mert hiszen „hadi út” a magyar középkorban kiépített országutat jelent és nem többet.

Iskolakönyvek, népkönyvek és költői alkotások táplálják ma már Attila mondáját a nép között. Mert ma inkább van Attila-monda mint valaha. Tanúbizonyosság erre az a mese „Atilla” királyról, melyet legutóbb Hódmezővásárhely határában jegyezték fel. Itt Gézengúz vagyis Bendegúz király úgy kerül szembe fiával mint az oedipusi mesében, jóslat alapján. Isten kardja, a katlani síkság és Langopárdia királyának emlegetése, Attila kilenc felesége, köztük Lorka és Göndörke, ki megmérgezi, mert az ő főztjét nem dicsérte meg és a folyóvízbe temetés modern tudós eredetű hagyományra vall, mely az igen jóízű népies tállású történeten is keresztülcsillan. De tudákos Attila várának és sírjának Hódmezővásárhely határára rögzítése is, ami magyarázza, hogy e környéken is, mint Erdélyben, burjánzanak a hun mondák. Mondák ezek, még pedig a javából, csak nem régiek és már a 19. századi romantikus történelmi fantázia szülöttei. Ugyanilyen Attila-mondákat a németnyelvű Nyugatmagyarországon is gyűjtöttek; ezek még fiatalabbak mint a magyar hiedelmek és ugyancsak irodalmilag kialakított történelmi tudatnak helyi rögzítései. A törökbálinti és budaörsi svábok például a Kamaraerdő közelében egy domb alatt keresik Attila – és nem Etzel! – sírját és kincsét.

Délszláv vidéken, úgy látszik, az olasz Attila-hagyomány elágazásaival találkozunk; a hunokat csak kutyafejűeknek hívják és kegyetlenkedéseiknek szerteséjjel mutogatják nyomait. Az öngyilkos Dignának egész családja van a helyi mesékben. Friaulban különösen sokat regélnek Attiláról és éppúgy keresik sírját az Isonzóban és Aquileia mellett, mint a magyar paraszt a Tiszában. De a meseváltozatokon könnyű felismerni Paulus Diaconus vagy a kutyafülű Attila hagyományának emlékeit.

De efféle újkori mendemondát mindenfelé találunk és nem

lehetnek kiadásuk dátumánál sokkal régebbiek azok a cserkesz dalok sem, melyeket a múlt század negyvenes éveiben egy cserkesz költő mint ősi epikai énekeket írt le s ahol cserkesz lovasok arról beszélnek, hogy lovagoltak ők Adil, az Ég ostorának seregében és hogyan csaptak le mint a menykő az ellenségre, majd meg hálálkodnak Istennek, hogy Adil meghalt, az Ég ostorai eltávoztak fejük felől.

Attila tüneményes és drámai fordulatokban gazdag életpályája mindenkor izgatta és izgatni fogja az emberek képzeletét. De most már látjuk, hogy amit Attila mondájának neveznek, az egy rendkívül különböző eredetű és jellemű anyag, melyet nem lehet egy szintre hozni. Az igazi Attik-monda az, amelyben Attila maga is benne élt, amelyben hitt ő maga is népével együtt. A gót-longobárd történetírók eszelik ki előbb Attila legendás élettörténetét, de már Bizáncban megindul a nagy ellenség tragédiájának mondaszerű kiszínezése. Aztán a galliai egyházi ínydalom alakítja sajátos céljai szerint Attila történelmi szerepét, erősen sematizálva a „flagellum Dei” arcképét. Szentek állnak elébe, csodák bénítják meg karját a franciák hittől buzgó földjén. Itália klasszikus ege alatt elkövetett dülásait kiegyenlíti a nevéhez fűződő menekülések és adriai városalapítások legendás emléke, de itt a kegyetlen Attila egyszerre állatias külsőt ölt fel, kutyaapát és kutyafület kap. A karoling humanizmus felfedezi alakjában az epikai nagyságot és így válik a magyar király alakjái egybeolvadt Attila a német lovagi eposz egyik főalakjává. Északon véres, melodramatikus népi románcok hőségé avatja az izlandi költők fantáziája.

Csak Magyarországon van Attila legendájának pozitív történelmi szerepe. Heroikus történelmi tudat fűződik alakjához dinasztikus jelentőséget nyer és tudós találgatások révén, nemzeti és helyi hagyományokból és írói fantáziából egész mondaszerű története

alakul ki, mely mindig híven tükrözi a kor szellemét: az első királyok idején hatalmas ős, a honfoglalás egyik jogforrása, a pogánykodó Kun László idején hatalmas pogány magyar király, ki megremegteteti a keresztény nyugatot, Mátyás korában *esz*es zsarnok, az egyéni siker eszménye. De nemzeti hivatást is tölt be a 15. századtól kezdve, különösen a magyar romantika óta, mert a dicső múlt után sóvárgó magyarság tömegei és lelkiségét kifejező írói benne látják az első magyar királyt, kinek világhódító alakja büszkeséget, vigasztalást és katonai öntudatot önt a csüggedő lelkekbe. A romantika színező elbeszélései hatoltak le újabban a nép közé, mely helyi mondák alakjában színezi ki a nagy király élettörténetét vagy álmatlan éjszakákon töpreng azon, hol rejtőzik kincse, aranykoporsója?

Az árpádházi uralkodók és a középkori magyarság Attila-hagyományukat össze tudták egyeztetni saját keleti történelmi hagyományukkal, sőt a kereszténységgel is, melynek bajnokaivá lettek. Így csak az ezeréves magyar Attila-hagyomány meghamisítása és minden történelmi hagyománynak ellent mond legújabb kori pogánykodóinknak az a törekvése, hogy Attilát tegyék meg újdonsült keresztényellenes faji mítoszuk szimbólumává. Árpád, Szent István, Nagy Lajos, Mátyás magyarságának saját nemzeti történelme elég fényes ahhoz, hogy ne kelljen mesterségesen kiagyalt mítoszokhoz folyamodnia, mint más történelem nélküli népeknek.

Égészen kivételes a székelység hun hagyományának a dolga. Láttuk, hogy már a 12. századi Anonymus, sőt a történet-kritika megállapítása szerint már a Szent László-kori *Gesta* a székelységet Attila népe egyik töredékének tartja. Kézai más formában ugyan, Csaba nevéhez és történetéhez fűzve, szintén előadja ezt a nézetet. A székelységnek tehát immár kilencszáz éves történelmi tudata fűződik Attilához és a hunokhoz. A könyvnyomtatás óta ez a tudat természetesen csak erősödött. Érthető, hogy ha a nagy ma-

gyarság történelmi öntudata annyi erőt merített a legendás ősvilághódító szerepéből, a magára hagyott, elszigetelten élő székelység büszkeséggel gondolt erre a szinte ezer éves történelmi mítoszára. Ezért fakadnak székely földön minden hegyből, romból, forrásból Attila-mondák és ezért nézik ott a tejutat is a szabadító Csaba harci útjának... Külön kötetet tenne ki, ha valaki a székely földön főleg a legújabb korban kialakult hun mondai hiedelmeket összeállítaná, de természetesen alig hihető, hogy ezek a mondák régebbiek lennének Thuróczi krónikájának megjelenési dátumánál. Mégis, ami Teli Vilmos a svájciaknak, az Attila és Csaba a „székelyeknek és ha a történelmi valóság ellene mond is az efféle hiedelmeknek, maga az a tény, hogy az kilenc évszázadon át tartotta fenn a származás és a magyar vérrokonság tudatát, tiszteletet érdemel, mint eleven történelmet alkotó szellemi erő.

A magyarság sohasem tekintette Attilát és népét a Nyugat gyűlölködő szemével; nemcsak a vérrokonság hite, nemcsak a történelmi folytonosság tudata tartotta vissza ettől, hanem az a tényleges strukturális azonosság, ami a keletről jövő törökös jellegű steppe-népeket, így a hunokat és magyarokat is, összeköti. Attilát és hunjait igazában csak a magyar tudomány értheti meg. Az a kötet is, melyben ez a tanulmány megjelenik, nem rehabilitálni, hanem megértetni akarja Attilát, mert a nyugati történetírás közömbösségével és értetlenségével porbe szállni csak a magyar történettudománynak van és lehet kedve.